

И. ВЕРИГА

ДОРОГА

ЛНБ України ім.В.Стефаника

01159395 (X)

2012

B. 2711

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК.

ДОРОГА.

НОВЕЛІ.

НАКЛАДОМ
УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ
зарєєстрованої спілки з обмеженою порукою у Львові.

1901.

B-2711

1 р. 50 к

Збірка М. С. БОЗНЯКА

ЛЬвівська БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И 36 481

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА
під надзором К. Боднарського.

И.30496.

Дорога.

— Я йду, йду, мамо.

— Не йди, не йди сину...

Пішов, бо стелила ся перед ьго очима
ясна і далека.

Кожді ворота минав, всі білі вікна.

Любив свою дорогу, не сходив з неї ні-
коли.

У днину вона була безконечна як промінь
сонця, а в ночі над нею всі звізди ночували.

Земля цвила і квітами своїми сьміяла ся
до него. Він їх рвав і затилав у свій буйний
волос.

Кожда квітка кидала ьму одну перлу під
ноги.

Очи ьго веселі, а чоло ясне як керничка
при пільній дорозі.

.

Аж людий спіткав.

Вбиті по коліна в землю вони у безтям-
ній многости падали і здоймали ся.

Чорними долонями стручували шіт з чола
і великими руками ловили ся землі.

Втома валила їх, вони душили за собою
свої діти і ревіли з болю.

Здоймали ся і падали.

А ніч клала їх в сон як каменїв одного коло одного.

Страшними лицами обернені до неба як морем голов проти моря звїзд.

Земля стогнала під ударом їх серць, а вітер втік за гори.

• • • • •
Він читав ті лица і велику пісню бою на них.

З їх губів злизав слова, з чолів вичитав мисли, а з серць виссав чувства. А як сонце родило ся в крові і цілувало поміж довгі вії їх очи, то в єго серці породила ся пісня.

Розспівала ся в єго душі як буря, розколосала ся як мамно слово.

І став ся сильний і гордий. Вітер нагнув д' нему всі квіти.

Ступав своєю дорогою дальше.

• • • • •
Вона як полотно під ним угинала ся.

Минав усі ворота, білі вікна помикали.

І знов людей побачив.

Стояли лавою. Перед ними колосисте море золота, поза ними діти в холодї снопів.

Огонь їх пражив, залізо плакало в їх руках.

Полинялі пустарі небесні бездушно звисали над ними.

Всі в білих сорочках як на велик-день.

Але снопи пропадали з над дітий і огонь вжерав ся в їх білі голови.

Вони вгризали ся знов у жовті лани.

• • • • •
Читав їх розпуку і їх безсилу.

По їх чолах копали ся рови один коло одного. Губи їх засихали і біліли. Серця заходили жовчею.

І пісня єго душі згіркла як зігнила ише-ниця.

Очи єго помутніли, а чоло єго подабало на скаламучену керничку при дорозі.

Сила єго і гордість виали на тверду до-рогу.

Строїв ся.

Пішов своєю дорогою як птах, що своїх крил на собі не чує.

На свіжій рілі під веселою дугою стояла єго любов. Земля радувала ся її білими слі-дами.

Як безсильна дитина протягнув до неї руки.

— Ходи!

— Не можу, бо ти отруя!

Захитав ся, а як прожер свій засуд, то поклав на чорну рілю окрушки своєї пісні і поволік ся дальше. Йшов як тїнь спорохна-вілого дуба перед заходом сонця.

Дорога темна як сліпому, молоденькому каліці.

Одного дня спотикнув ся на гріб своєї мами.

Заридав сухими очима і впав.

Зарив чоло у могилу і просив маму, аби єго назвала так, як він був ще дитиною.

Одно маленьке слово, аби сказала!

Довго просив.

Потім поклав голову на хрест і почув від него мороз.

Здрігнув ся, поцілував могилу в маленьку яблінку і поплів ся безіменний і самотний.

• • • • •
-- Боже ти подаруй мені решту мові дороги, бо я не годен вже йти!

І скакав з могили на могилу як осіннє перекотиполе.

Аж як перейшов сто гробів, то сотий перший 6го був.

Припав до него як давно до маминої пазухи.

С к і н.

Як глуха осінь настала, як з ліса все листя опало як чорні ворони поле вкрили та тогди до старого Леся прийшла смерть.

Умирати би кождому, смерть не страшна, але довга лежача — ото мука. І Лесь мучився. Серед своєї муки він то западався в якийсь другий світ, то виринав з него. А той другий світ був болючо дивний. І нічим Лесь не міг спертися тому світови, лишень одними очима. І тому він ними, блискучими, змученими так ловився маленького каганця. Вязався очима, держався его і все мав страх, що повіки запруть ся, а він стрімголов у невиданий світ звалить ся.

Перед ним на землі сині і доньки покотом посули, не могли тільки ночий нести. Він держався каганця всею моцею і не давав ся смерті. Повіки великим тягарем зайшли понад очі.

Він видить на подвірю багато малих дівчат, кожда в руці жмінку квіток тримає. Всі глядять ід могилі, смерті виглядають. Потім всі очі повертають на него. Хмара очий синих і сивих і чорних. Та хмара пливе до его чола, гладить его і простужує...

Продер очи, ймив жилу на шиї між пальці, бо голову з пліч скидала, і погадав:

„Аді, це ангели перед смертев показуют си“. А як він гадав, а каганець утік з перед очий.

Поле рівне, далеке, під сонцем спечене. Воно води просить, дрожить і усїляке зїле до себе клонить, аби з него води напити ся. Він оре на ниві і руками чепіг не може вдержати, бо палить єго спрагнота у горлі. І волів палить, бо ротами вогку землю риють. Руки від чепіг відпадають, а він падає на ниву, а вона єго на вуголь спалює..

Каганець випровадив єго з того сьвіта.

„І не раз тай не два я на поли без води погибав, у Бога все записано!

І знов запав ся.

Поконець стола сидить єго небіжка мама тай пісню співає. Потихо та сумно голос по хатї стелить ся і до него доходить. То та співанка, що мама єму маленькому співала. І він плаче і болить у серцю і долонями сльози ловить. А мама співає просто в єго душу і всі муки там з тим співом ридають. Мама йде до дверий, за нею і спів іде і муки з душі.

Тай знов каганець показав ся.

„Мама із того сьвіта має прийти тай над своєв дитинов має заплакати. Таке Бог право їм відав“.

Ноги пукали від студени, він хотїв на них кожушанку накинути тай серед того очи єму згасли.

Горлаті дзвони над ним дзвонять, крисами голови доторкають. Голова єму розскакує ся, зуби з рота вилїтають. Дзвоніві серця від-

ривають ся від них і падають єму на голову і ранять...

Роззявив очи страшні і безпритомні.

„Я помінив купити дзвін, аби по селу вогонь вістив, але роки були ціпко тісні тай я все не вітькав. Прости мині, Господи милосерний“.

І наново скотив ся у пропасть.

З гори, з височенної високости снопи ячмінні кербутом на него падають. Падають і закидають єго. Остина лізе в рот, у горло. Палить червоними іглами і вся коло еерця сходять ся і пече некольним огнем і ріже в саміське серце...

Розвів очи вже мертві і безсвітні.

„Мартинови не давали заробленого ячменю і той ячмінь мині смерть робит“.

Хотів крикнути на діти, аби Мартинови ячмінь віддали, але крик крізь горло не міг продерти ся, лиш горячою смолою по тіллі розходив ся. Вивалив чорний язик, зацхав пальці в рот, аби голос з горла вивести. Але зуби кланцнули і заціпили ся і пальці затисли. Повіки впали з громом.

Вікна в хаті отворяють ся. До хати всотує ся біла плахта, всотує ся без кінця і міри. Ясно від неї, як від сонця. Плахта єго уповиває як маленьку дитину, вперед ноги, потім руки, плечі. Туго. Єму легонько, легонько. Потім залізає в голову і скобоче в мозок, всотує ся в кождей сугав і мягонько вистелює. А на конець горло обсотує все тугійше, все міцнійше. Вітром довкола шиї облітає і обсотує, обсотує...

Давнина.

Вони всі трое вже на могилі, вже давно над їх гробами вишні цвітуть і родять і хрести дубові у їх головах похилили ся. Померли давно: дід Дмитро, баба Дмитриха і дяк Базьо.

Дід Дмитро поклав на ґрунт чотирох синів. А як їх поклав то лишив ся в старій хаті сам з бабою. Не лишень з бабою, але з волами, з коровою і кількома морґами поля. То коло хати і коло волів ходив дід, у хаті порала ся баба, а поле сїяли сини, а збирали бідні люде за сніп і за третину. Дід ходив коло волів, напоював, чесав, замітав стайню і подвірє і витинав коло плотів бодяки. Але найстарша єго робота то була така: Він вилїзав на стаєнний стрих і перекидав там старі плуги, борони, драбники, ярма; деревні отої не мало призбирало ся за пятьдесятьлітне газдованє. І все щось він з того стриху скидав на землю і волік перед хату на мураву. Оглядав, пробував і направляв. Се була єго найлюбійша робота. Він відай нагадував собі давні літа коло тої роботи і тому відай так вона єму прийшла в смак. Як не чесав волів, то

певно майстрував коло старого ярма або коло старого плуга.

Воли годував три роки. По трьох літах вигонив їх у місто на ярмарок. Брав за них чотири сотці, за двіста риньських купував другі, молоді воли, а дві сотки ховав у стару податкову книжку і замикав до скрині.

Збіжа не молотив по кільканайцять років і подвірє его було закладене доокола стіжками. Найстарший стіжок був чорний, той під ним сивий, менший від сего сивавин, тогідний білий, а сегорічний жовтий як віск.

Що місяця він смотрив ті стіжки, чи миши їх не поїли або чи не стухли. Витягав з них кожного жменю стебілю і нюхав і дивив ся, чи володка не зсічена. Як котрий треба було змологити, то кликав молотників і знов ховав гроші в податкову книжку і замикав на колодку.

До церкви ходив що другої неділі, бо перепускав ся зі старою: вона на першу Богородицю, він на другу, вона на великдень, а він на Різдво. У свою неділю вилізав на хатний стрих і скидав відти до сїний великі чоботиска і маленькі. Великі були его парубоцькі, слюбні, ще з молодих літ газдованя; маленькі були его синів, як ще у него росли хлопцями. З тими чобітьми від сїдав на приспу і витирив їх шматиною від пороху і смарував дьогтьом. Одні вбирав до церкви, а решту складав рядочком проти сонця, аби масть зайшла. А бабі наказував, аби вона не лишень чесала воли, але аби давала позір на чоботи, бо десь несе може зтягнути. В церкві бив поклони, давав на тацку запліснялі грейцарі і спочений виходив враз із людьми.

— Діду, ви забудете говорити — казали люде.

— Моя верства вімерла і на війнах по-гибла, я не маю з ким говорити.

Як вернув ся до дому, то їв або хліб з часником або солонину, як не було посту. Солонини в коморі стояло три бочці. В одній трилітна, жовта і м'ягка як масло, се дідова бочка, в другій дволітна, пів жовта, пів біла, се бабина бочка. а в третій сегорічна біла як папір, се була діточа, бо діти лиш сьвіжу солонину любили. По обіді дід ішов дивити ся до волів, потім викидав чоботи і чобітки на стрих і йшов під вишню спати. Отак дідови сотав ся день по дневи мирно і супокійно. Ніколи єго зуби не боліли, анї ніяка слабість не терла і через ціле жите не бачив він коло себе ворожки.

Баба Дмитриха то була вогонь не жінка. Любила дуже бесїдувати, розмови розводити. бо не могла без того анї їсти, анї спати. До старого вона навіть не приступала. він мовчав заєдно, а як стара хотіла лиш три слові з ним забалакати, то він покидав стару борону або снасть і утікав від неї.

-- Оце то старе доробало гадає, що го цулувати буду.

І плювала і йшла до воріт або над став шукати жінок ласих на розмову. А дід вертав до своєї роботи і бурмотів під носом:

Видко діло, що вже постаріла си і лице як шкіра на старім чоботі і волосє як молоко, а язик не постарів си. Сто корців на днину перемолола би тай щеби дивила ся, чи нема де других сто...

Бабі не дав Бог доньки. Вона все надіяла ся за молодих літ дівки і старала для неї віно. Доньки таки Бог не дав, а баба наткала та нашила тільки, що грядки під полотнами та коверцями вгинали ся. Дід нераз аж говорив зі злости, кому вона тільки катраня нашиває та натикає?

— Іди, старий, іди, не говори мині, бо я твоє дрантє, що черваки на стриху переїли, кину у вогонь. Лиш ти мині втеркай си до моїх грядок тай я зайдю тай твої плуги і вози всі у піч!

Дід скулював ся як воробець і тікав від баби, бо деж він годен з бабою на край вийти! А баба їдала собі на лаву проти грядок і говорила сама до себе:

У кожді перекладині є всего однако, там і там і там. Кожда невістка най собі озме хоть цу, хоть ту, бо каждая однака. А нста перекладина на церкву за старого і за мене, цеї не руц мині жадна, бо бих руки обтїла!

В неділю пополудни приходили до баби всі невістки з внуками. Такі чорнобриві як гвоздики, такі червоні як калина. Баба садила їх за стіл, давала сегорічної солонини і балакала з ними і кудкудакала як квочка між курятами.

— Як умру, то каждая собі забере одну перекладину з грядок, бо каждая однака, бо ви в мене однакі — мої діти. Але, якби дїд аж по мині умер, то аби есте жадна не важли си нятки взьити. Він би так забанував, щоби зараз умер. Тай чоловікам наказуйте, аби вони єму із поду найменшої крішки не брали, бо він то так любить, що без того днини не годен бути. Вони би єго зарізали. Най пан Бог

сохранит! А як я вмру, то маєте всі штири надомнов голосити чудними голосами, красними словами! Тай дід як умре, тай єму маєте голосити ще краснішими голосами, ще чуднішими словами. Він вам лиши́т гроший, що мете грати си в них...

Баба плакала, а невістки собі плакали, потім баба кожду цілувала і вела до другої хати показувати коверці. На подвірю гралі ся з дідом внуки, кождий мав від баби булку або яблоко і пильно дивив ся на яворовий, старий ярем. Дід показував їм на ярмі різьблені плуги, воли, погоничі і казав, що вони також незабавки будуть іти в поле орати.

Як сонце заходило, то невістки з внуками йшли до дому, а баба їх виводила за ворота і там ще довго з ними говорила.

А третій межі ними дяк Базьо. Він не був їм ані сват, ані брат лишень сидів з ними через город. Баба Дмитриха все носила єму обідати і вечеряти, бо він був одинокий і старий. Та відай ніколи не їв він бабиного обіду, бо все був пияний.

— Базю, чого ви тільки тої горівки пете? таже вона у вас колис запалит си!

-- Бабко, Митришко, як я не маю пити, коли мені книжки в голові як заяці бігають! Кождий стих, кожда титла пре ся, аби її співати або читати, а мені голова розскакує ся. Всі зберуть ся як хмара малих дітей і хотять у одні вузенькі двері пропхати ся і дати себе чути. А моя голова, от яка маленька, ще й обстрижена, та де їх подіти? Добре, що ви свої діти порозкладали по городах, а мої всі на купі. Та мушу я їх горівкою напоїти, аби вони попили ся тай мині дали трошки супокою!

Баба журливо похитувала головою.

— Ото, яка наука страшна, то не цїпом махати!

І давала Базеви знов гроший на горівку. За то він не одної неділі приходив до бабиної хати і читав сьмішні книжочки. Сини і невістки помирали зо сьміху від Луця Заливайка та від індика, що лишень тільки має розуму, що в хвості.

А одного разу Базьо прочитав їм таку страшну книжку, що баба і невістки розплакали ся зі страху, а сини геть посоловіли.

„Земля не дасть плодів своїх, на скоти ваші пошлю заразу і погинуть вам, а люде ваші потоплю. Дощі не упадуть на землю, а земля будет як камень і не видасть плода із себе“...

Базьо і сам побачив, що трохи перебрав мірку і найшов у тій книжці такі слова:

„Кто сей лист при собі має або часто читає або з прилїжностею слухає або переписує, той сподобить ся ласці божой... В котрім домі той лист находить ся, там анї вогонь, анї вода, анї гром, анї нїякая злая річ зашкодити не може“...

Се трохи додало духа і Базеви і бабі і невісткам. Вони зараз дали дякови гроші, аби їм тоту книжку кунив. За бабою і невістками подали ся всі жінки з села і подавали дякови гроші, аби і їх хати були заасекуровані від вогню і грому. Дяк книжки накупив, ще й нову бунду собі справив за одним заходом і нову порцелянову люльку. Потім що неділі читав тоту книжку все в иньшої газдині і брав за то дві шустці на горівку і колач. аби мав чим закусити. Вже небогато ему хибувало, аби

всі хати обчитати, бо лишило ся лишень кілька бідних хаток під лісом, як Базьо заслаб. Кинуло єго в дрощі, потім у горячку, потім, уповідають люде, що з рота вийшов маленький, синій вогник і Базьо Богови віддав свою душу. Відай горівка в нїм запалила ся. Досить того, що всі жінки за ним плакали і голосили як за братом рідним.

Баба Дмитриха не довго банувала, бо сама в осени пішла за дяком у ту далеку дорогу. Дід Дмитро таки не почасав довго без баби, бо й собі на весну помандрував на могилу.

Люде за них давно забули, бо то вже не нині, як вони померли. Лишень читальники нераз їх згадують, як зговорять ся за початок читальні.

— То сам початок читальні заходит ще від старого діда Митра і від баби Митрихи і дяка Базя. У їх хаті зачав дяк перший раз читати книжечки. Ще й тепер дес по під сво-локами заткнені „Божі листи“ та „Луці Заливайки“, але тецер нїхто вже їх не читає, минули си...

— Ой, минули си.

— І тота трояка солонина минула си.

— Ого, конем не здогониш!

Вістуні.

То будуть старі, бідні вдови або їх внуки або старі діди, що коло своїх дітей тулять ся і чують що-дня, який вони тягар у хаті, або то будуть молоді жінки з малими дітьми, що їх чоловіки покинули і десь у великім місті за них забули. Вони будуть іти чередою в поле, минатимуть хрести, що тепер їх ніяка зелень не закриває, лишатимуть за собою блискучі, гладкі, сталеві дороги і будуть розходити ся по сивих монотонних стернях, діти будуть шукати колося, а старі тамтогорічних ковчійок.

І дід Михайло буде йти зі своїми внуками, з двома хлопчиками і з Оксаною найстаршою між ними. Хлопці будуть як лошачки то перебігати діда, то лишати ся далеко позаду, а Оксана буде все йти разом. Дід буде нести дрантиву, чорну верітку на плечах і буде покашлювати. Оксана буде мати в руці хліб для хлопців і для себе. То буде саме полудне, а дід буде все казати Оксані:

— Це сонце, синку, вже з морозом.

Будуть вони іти. іти і зіпруть ся на одній ниві. Дід стане коло межі, Оксана піде серединою ниви, а хлопці почнуть шукати дуч по

полю, керничок яєних і батіжків та ножиків загублених пастухами.

Оксана здоиматиме кожний колосок, що надиле і буде всі складати в ліву руку, а як жмит згрубіє, то вона єго буде складати понад ярок, аби потім легко найти. Вишукувати буде долики, рови, бо там найбільше колоса. Сто разів на мінуту буде схвляти ся і буде виглядати як найшильнійша робітниця. Згодом зачнуть її поперед очи бігати жовті або сині плями, або одна половина ниви буде така як має бути, а друга половина буде вся зелена. Вона пристане, затулить долонею очи і буде хвильку стояти, потім нагло візьме з перед очий руки і вся полуда пропаде. Або вона заспіває співанку, заспіває її собі лишень потихоньки з великим етидом і з ясною радістю, що вона вже може співати. Класти буде ноту до ноти і слово до слова з дрожачою непевністю, як мала дитина, що вчить ся перший раз ходити і кладе білі ноги з радістю по землі. А що колос здоиме, то співанку свою урве і наново її зачне з новим не знати, що то там не дає дихнути, аби розрізав груди та аби ту запеклу кров відти викинув та може би ще прожив трохи...

І буде далі витягати ковіньки і буде кашляти і сідати. А по при роботу будуть налітати ва него думки і за осінь і за зиму і за весну. Десь в голові заройть ся таке, що він забуде за ковіньки і за кашель.

— Як є чим пропалити в зимі то менше їсти хоче си. Рано собі встань, відмети сніг від порога, набери з шінки ковіньок, насип під піч тай зараз на хаті веселїйше. Катерина зварит кулешу, діти повстають тай вже є для них го-

реча лижка борщу тай тепла піч тай тобі, діду, межи ними тепло. А як немож ліпше то й так добре. Ковінька як суха, то вона дуже добра... І він буде випорпувати далі з охотою і з більшою силою. Але гадка гадку буде здоганяти і він їх не віджене.

— Кобим не вмер ще доти, доки хлопці підростут, то мала би щисте, бо яби тото усе межи люде розтрутив, аби робило само на себе, а дурна жінка — що вона знає? — лише плакати! Яби тото справив на дорогу ліпше від неї...

Тепер він закличе на хлопці. Вони прибігнуть до него з видовбаним гарбузом.

— Мой-ня, а ви чому Оксані не помагате, а їсти хочете? Ідїт трошки коло неї грайте си, бо єї скушно.

Хлопці підуть до Оксани, а дід буде далі сотати свої думи.

— Хлопці здорові, рослі, аби лиш дочкати си! Менший то штудерний такий як старий. У зимі то допоминає си чобіт, бо каже, що на печи єму 'недобре. Кілько сміху є з него, що якби вмер, тайбим осиротіли...

Він буде глядіти на сонце, чи низько спустило ся і на ковіньки, чи досить їх назбирав. Потім закличе Оксану, аби йшла помагати єму зносити ковіньки і оббивати їх від глини. Вони знесуть їх в одну купу і зачнуть оббивати бучками. Стови куряви підойме ся над ними, дід буде кашляти, Оксана буде прижмурювати очи, а хлопці будуть їсти хліб. В сей час буде сонце над заходом. З доколичних сіл припливуть на ниву звуки дзвонів і будуть стелити ся разом з росю по стернях, по дорогах заobleють вівці і загукають пастухи, по полю будуть орачі викидати плуги з борозен і ладити ся до дому. По

долинах здойме ся сива мрака, ворони будуть тягнути до садів в село і пси будуть тікати до дому, бо вже не будуть могли ловити перепелиць по полю.

Дід Михайло буде хрестити ся і збивати порох із сорочки і дуже кашлати. Потім напакув повну верітку ковіньок, внуки єму допоможуть її завдати на плечі і зійдуть на дорогу. Оксана буде нести свої сніпки колося, а хлопці ховатимуть ті ковіньки, що впали з верітки у пазуху. Заки дійдуть до дому то пазухи їм mocno повіддувають ся, а черева їх стануть чорніські від пороху.

В селі вони всі подибають ся і бідні вдови і їх внуки і діди і молоді жінки, що їх чоловіки покинули — всі з ковіньками і зі сніпками колося. Вони вістують, що осінь приходить.

М а й.

Данило чекав коло білої брами, дивився в панський город як злодій і не важився зайти.

— Ніби я знаю, чи суда можна йти, а як вібіжит та даст у писок, а я вітки знаю, що не даст?

То були біленькі, рівненькі стежки по панським городі і він за них бояв ся бійки, бо лишень ними він міг до двора дістати ся. Поки що чекав коло брами.

Всі мужики, багато їх мільонів, уміють чекати довго і терпеливо. Як пан є в канцелярії то вони чекають стоячи. Аби їх було не знати як багато то не дадуть за себе найменшого значка життя. Стоять тихонько, лица їх поволеньки бовваніють, а вираз з лица зсуває ся десь на плечі під сорочку. В стоячім сні вони півпритомні і безмежно байдужні, а урядник посеред них подобає на чорну мушку, що в густий мід залізла. Крайному тому, найблизшому до урядницького стола, найгірше, бо він не може запасти в цілковитий сон. Він що

хвилі розтягає очі аж під чупер і оглядає ся неспокійно. За ним пролуплюють очі і оглядають ся сусіди і неспокій крайнього бушує аж до остатнього. до того, що спер ся до печі. Той крайний як вітер на ниві все неспокоїть всі колоски від дороги аж до суголовків.

Як пана нема в канцелярні, то вони сїдають. Добро для них пів годинки спочивати, добро як хоч одна рука або одна нога відпочине. Злізають ся на купу і присїдають собі всякі частини тіла. Одні капелюхи тримають осторожно, аби не зімняли ся. Як вже добре стиснуть ся, то починають до себе шепотом говорити.

— Якби так трохи покурив люльки?

— Лишіт гет.

— А тютюн маєте купований?

— В мене на городі росте.

— Не говоріт, бо ще хто почує та...

Тоді всі зашпахують руки в пазухи і засувають свої скрутки з переду пазухи аж за плечі, бо ануж яка нужда пошукає! Шепти стихають, лиця деревіють, слнна впливає з губів, а голови падають у долину. А як лучить ся між ними який нетерплячий, то він так як той крайний не дасть всім спокійно на підлозі посидіти. Бо або рука єму затерпне або якась біда єго в сам хребет так ушпилить, що він не видержить і порушить ся. За ним заворушать ся сусіди і гармонія взаїмного натиску пропаде. Починає ся уклад ніг і рук наново і знов якась біда єго руйнує.

— Такі люде нетерплячі, що Господи — скаже якийсь витревалый і зараз такн замкне очі.

Отак вони всі чекають та так чекав і Данило коло брами, хоч був сам один. На него спадала сонність і байдужність і думки його мішалися одна поза другу. Як він йшов до пана, то мав дуже ясний плян. Побачивши його він мав скинути капелюх з голови і йти проти него так як бузюк по млаці ходить — обережно, поволеньки, аби панського каміньчика не вразити. Як наблизить ся вже дуже, то має витріщити очи на пана і дивити ся так, аби пан собі погадав: се якийсь дуже бідний! Потім приступить до руки, поцілує її з обох боків, дотулить ся чолом долоні і трохи подасть ся назад. Спустить плечі в долину, шпурне капелюх поза себе на землю, обітре рукавом губи і стане говорити.

— Я прийшов до пана наймати ся. Переднівок дуже прикрий, дітий маю четверо, а на то лишень латка города. Наймати си мусю, а роботу кожду знаю, бо я заробний чоловік. Та прошю божої ласки тай панської, абим-си погодили та аби пан дали мині корец орнарії таки зараз, аби дати жінці межи діти, а до служби я можу зараз ставати.

Перше слово пана буде:

— Ти відай злодій?

— Я, пане, ще чужого стебла не порунтав.

— Чого брешеш, лайдаку, а тож подумана річ, аби мужик не крав?! Хиба ти не мужик?

— Я цалком простий мужик, але я чужого не люблю кивати.

— Тос певне піяк?

— Я з горівков собі не захожу, бо нема вітки.

— Гавкаєш як пес, та ти би вмер без горівки!

— Без горівки не вмер би, а без хліба тай можна!

— Ти з мудра минї відповідаєш, бо ти був у криміналі, та там тебе розуму навчили.

— А най мене Бог боронит! Я половину віка свого збув, а ще моя нога в арешті не була.

— А нащож ти тільки дітий натеребив?

— То Бог, панї, дає діти.

— То піч тебе такого навчив?

— Я з попом собі не захожу, бо то гроші коштує, я й до церкви не хожу, бо не маю в чім.

— То ти радикал тай не даєш попови з себе шкіру здирати?

— Я аби хотїв що попови дати, то не дам, бо не маю, а він аби хотїв здерти, то не зідре, бо не має що здерти. Ми таки не сходимо си...

Він знав наперед, що пан мусить чоловіка з болотом змішати, що мусить посьміяти ся, аж потім прийме єго на службу. Йшов певний себе, аж коло брами припер ся. То був двір на другім селі і він не знав, куди заходить ся до него. А двір до того стояв на полі і не було кого спитати ся. І Данило чекав. Єго ясний плян затемнював ся, він чухав ся в потилицю і несміливо заглядав у город.

— Вони тими стежками ходє собі на spacerок, бо, адї, як усипали піском.

Єго очи блукали довго, аж спинили ся на павуні, що блискотів перед двором.

— З оцего фоста мав би якис ірейцірь, аби так забіг та обома руками замотав си в него... Не знати, ци м'ясо єго добре їсти?

Він оглянув ся по хатах.

— Цес мав того поля доста тай робит коло хліба добре. Ба, де він тото все подіває? Єго думки розлітали ся на всі боки.

— Весна така красна, така красна, шо раз!

Чим далі він нічого не спостерігав. Сидів як стовп і чув, що буде спати. Аби не дати ся, він роздирав очи, потерав рукою лице і виглядав на нещасливого борця, що от, от здасть ся на ласку і неласку ворога. За часок звалив ся одним боком до берега і впдко, хотів так урядити ся, аба ніби спати, а ніби чекати. Потім протягнув ся цілий і замкнув очи. Не проспав ся ще одной цілої мінути, як щось єму шепнуло:

— Спи, спи під панцков брамов та фірман так уперече батогом, що кров сикне!

Він зірвав ся, перестрашив ся, оглянув ся доокола себе і станув як підстрілений. Стояв секунду, махнув рукою і пішов від брами на лан. Заліз у траву і розложив ся до доброго сну. Привижав ся єму пан і єго руки і білі стежки. Пан єму десь казав, аби поклав капелюх на голову але він не хотів.

— Я проши пана, бідний чоловік, я не можу покласти капелюха на голову, бо я бідний, такий бідний чоловік...

Солодкий сон нагонив ті привиди і він спав спокійно.

Сонце реготало ся над ним, посило до него свої проміня, пестило его як мама рідна. Квіти цілували его по чорнім нечесанім волосою, пільні коники его перескакували. А він спав спокійно, а чорні ноги і чорні руки виглядали як прироблені до его цеглястого тіла.

П а л і й.

(Присвячено Сафатови Шмігерови).

I.

Сільський богач Андрій Курочка сидів коло стола і обідав, — не обідав, а давив ся кожним куснем. Домашна челядь входила до хати, вносила заболочені цебри, сварила ся, метушила ся і виносила їх між худобу. Богацькі діти і слуги були брудні і марні. Вони двигали на собі необтесаний і тяжкий ярем мужицького багатства, котре ніколи не дає ані спокою, ані радості ніякої. Сам богач найгірше томив ся у тім ярмі, найбільше проклинав свою долю і безнастанно підгоняв своїх дітей і наймитів.

Коло него на лаві, під вікном, сидів його довголітний робітник, старий Федір.

— Я ніколи не маю такої щасливої години, аби я спокоєм кусень хліба прожер. Бігаю та вганяю та лиш дес уздрите, а я впаду тай здохну! А мині-ж оца їда має йти в смак, як я знаю, що вони без мене в stodолі нічо не роблять? Лиш аби нажерти си та день трутити! Що вже чужим казати, як свої діти —

тай вони не хотѣли робити! Я, бігме, не знаю, як цес нарід мав на сьвітї жити? Всьо піде на жебри.

І халасував, аж йому очи вилазили.

— А ви чого, Федоре надходили?

— Ви не знаєте, які наші ходи? Зима йде, а я босїський, та дайте ми два леви на відробок.

— А ви-ж годні робити? Вже ваша робота скіньчила си, Федоре.

— Най бим і не робив, лиш коби хто дав їсти за дурно.

— Це не! Сегодни задурно нема їсти, сегодни і за роботу не варт дати їсти, така та робота! А казав-єм вам: найміт у мене дївку, були би-сте тепер мали свої гроші.

— Коли-ж бо не хотїла тай пішла до двора.

— Таже певне, хто не хоче робити, тай пхає си до двора, бо хоть їсти трїшки, але мож вальити си. Бідні люде такі настали, що лиш аби раз на день їв, але аби нічого не робив, тай тогди рай! Як робе, так мают, так їм Бог благословит. Сегодни би у вужевку скрутити си, аби шос мати... Та тих два леви я ще вам дам, що буду з вами робити, може якос відтрутите, але більше не приходїт і не бануйте, бо не дам. Самі видите, що ваша робота нї-почому.

— Та я, Андрію, муся си коло людий тулити. а деж я си подїю?!

— Дївайте си, де хочете, а межи газди ви вже не здатні. Шукайте собі служби у Жида або в пана — там робота лекша.

— Ви мене файно радите! Як я силу

коло вас лишив, аби я на старість ішов Жидам воду носити.

— За дурно-сте минї не робили.

— От, бувайте здорові.

І Федір вийшов з хати.

— Ну, та ці жебраки всьо би забрали! Таке воно кашливе та заслинене, що ціпа в руках не годно удержьити, тай ще воно кокошит си! Іди на зломану голову, гадає, що я гроші кую або краду!

Федір чалацав до своєї хати та не переставав шептати.

— А я-ж, Андрійку, де силу пустив? Ци я її проданцував, ци я її пропив? Таже вся вона сіла в тебе, на твоїм подвірю. А я-ж Андрійку, де силу пустив?

В хатї скинув чоботи тай ляг на постіль. Лежав до самого вечера і без вечері заснув. Але ще кури не ціяли, як він зірвав ся, гримнув клубами до дощок, знов ляг і знов зірвав ся. Через маленьке віконце гляділа на него осїння ніч. Десь то і не ніч, але чорна жура, що голосила по вуглах хати і дивила ся на него сивавим, немилосерним оком. Воно його так сціпило, що він не міг рушити ся і показувало йому нїби образи на віконці, нїби привида у повітрі.

Ото, сидить він між маленькими Жидками, дозирає їх, пістує, а вони його тягають за чупер, плюють у лице...

... То знов клячить він у церкві, у тім кутї, де жебраки чолами о підлогу гримають. Він гримає ще голоснійше, а всі жінки йдуть до него і дають кожда по бохонцеві хліба. Він їх кладе в пазуху, кладе і стає такий широ-

кий, що люде розстунають ся. А йому стид, стид, а чоло так болить!..

О, він іде городом Курочки — не йде, а скрадає ся під стодолу. Витягає снопок зі стріхи, насипає в него з люльки ватерки і тїкає, тїкає... Чує поза собою, як коли очима видить, що з під стріхи вилизує ся маленький, червоний язичок, вилизує ся і ховає ся..

— Ой, йой! йой!

Той язичок заік його у самий мозок. З усеї сили він освободив ся з невидимих в'язів, зірвав ся і подивив ся у віконце. Воно як кат прошибало його на скрізь. Знов звалить і буде мордувати своїми образами. Настрашив ся, не бачив ніякого виходу, звертів ся, аби десь утекти. І перед ним як би якісь ворота отворили ся, йому стало лекше і він борзенько подав ся у них.

II.

Може мав шіснацять лїт, як ішов зі свого села. Такої ясної днини, такого веселого сонця він ніколи вже не бачив. Воно пестило зелені трави, синї ліси і білі потоки. Оглянув ся за селом. Коби хто прийшов і сказав одно слово, таї вернув би ся, ой, тото вернув би ся!

— Він мене бє, катує, їсти не дає, нічого на мене не покладе — лунав його голос по зелених травах.

— Бода-же вас, тату, земля не прожерла!

І ще скорше пішов. Минув сїльські поля, поминув ще два села і з горба побачив місто,

що вилискувало ся проти сонця, як змий блискучий...

Усі дивували ся його силі і бояли ся. Жиди не потручували, а робітники не побирали на сьміх і не робили збитків. Шпурляв міхами як галушками. Отак день від дня то з брики до шпіхл'ра, то зі шпіхл'ра на брику.

— Хребет ми тріскає від тих міхів!

— Пий горівку, та затерпне.

І справді від горівки хребет затерпав, як бв рукою відняло.

А в неділю і сьвята йшов з товариством до шинку. Ті шинки стояли за містом, між селом а містом. Хто не мав уже примістя в селі, той вандрував насамперед тут, а хто не мав що в місті робити, то вертав ся також сюди. Бо то не було ані село, ані місто.

Бували там забави по тих шинках!

Зразу пани з міста перед водили. Розповідали про свої давні достатки, про те, кілька з цїсарської каси що першого гроший побирали, які шати носили. Мужики слухали, частували горівкою з великої пошани. Але як трохи піднили ся, то виломлювали ся з під їх моральної власти і тоді панам приходило ся круто.

— Ану, пани, охота! Хапайте си за шиї та гуляйте нам тої польки, най ми видимо, як то межі таким великим панством водит си?

Пани гуляли, мусїли, мужики обступали їх колесом і реготали ся, аж корчма дудніла.

— Гопа дзїсь!

— Іще раз!

— По лігоньки, плавно враз!

— Гов, доста! Тепер пийте горівку, заберите свої панцкі воши по кишнях тай марш

із коршми, бо мужики хотьби собі самі межи собов погуляти!

І пани як заяці висували ся.

— Я тих панів умію ріхтувати, то таке легоньке як пірв: подуй, — воно полетіло.

— Мой, Юдо, давай вудку, давай піво, давай гарак, бо ми си знаємо!

Жид борзенько накладав усеґо на стіл і зараз відбирав гроші

— Ти, Безклубий, ти чого ревеш? за клубом? Ший тай запри собі їямбу, бо в мене забава!

Безклубий іще гірше заревів.

— Тихо, бо бю!

— Не-руш?

— А то котрий, мо?!

— А ти що за пан?

Федір устав із за стола і тріснув того напастного в лице.

— Ти в неділю переш? Та то гріх!

І ударом лавки звалив Федора на землю. Зробили ся дві партії. В корчмі все заворушило ся. Жид утік, горівка булькотіла на землю, столи і лавки почервоніли від крови і поломані падали. А в болоті зі слини, горівки і крови лежали обі партії і стогнали. Лише Безклубий сидів у куточку і ревів як віл — не знати за ким і за чим?

Незабаром прибігала поліція і тверезила голодняків. З гіркою бідою підоймала на ноги, потім одним махом звалювала з ніг. Голодняки падали як дуби, а підносили ся як глина. Як їх протверезили, то провадили до арешту.

Іхав дорогою поміж полями на бриці міхів. Пшениці і жита як золоті і срібні гаї під

легким вітром до себе клонили ся. По золоті і по сріблї плавали легенькі, чорні хмарки, як тонка шовкова сїть. Море сонця у морю безмежних ланів. Земля під колосем лящїла, співала, словами говорила.

— Мошку, на важки, бо йду собі геть!

Зіскочив з брики і пішов межами поміж житами. На вечір зайшов до Андрія Курочки.

— Ти певне або злодій або лайдак, бо добрий не йде із свого села і не блукає сьвітами!

— Мете видіти. Тато шо по панчинї не прочили, то голодних років попродали тай приймили зятя до сестри тай умерли, а зять доти бив, аж-ем утік від хати.

— А у вас, у Бойків, бачу, коровами орют?

— Ні, то відай ще за нами в Німці, та вони коровами орют.

— Та скинь постולי та вінеси кожушину до хорім, абис не напустив нендзи, тай льгай. А церква у вас така, як у нас? і ксьондз є?

— Так саме як у вас.

— Та буду видіти, як-си вдаш. Не будеш порушливий, а роботи не меш бояти си, тай ти найму.

Наймив ся. Село пізнало його, що не злодій, що робітник добрий, що добре на себе старає і приймало за свого. А він пізнав, як котре поле називає ся, чие воно, чи вимокає, чи висихає, котре в селі найліпший злодій, котре найбільший богач — і зробив ся сільський.

Послужив кілька літ, а добрі люде зачали його радити, аби став газдою.

— Ти не будь дурний, а як дав кавалочок города, а дівка годна і постарана, тай бери. А маєш гроші заслужені, а ще приробиш, тай клади собі хату. А най вона буде як куча, але

твоя! А ци дощ, ци зима, ци таки так нема роботи, то вже ти не кукаєш із за богацкого вугла і не гниєш по яслах, бо ти маєш свій кут. Слухай мене старого...

.....
Оженив ся, будував хату і тріскав від роботи, від своєї і чужої. Носив дошки на плечах з міста, відробляв старі сніпки, що взяв на стріху і заробляв гроші то на вікна, то на двері. Два роки минуло, заки поклав хату. Хатчина маленька, непоказна, виглядала між другими хатами, як би хто пустив межн громаду гарних птахів маленьку, костриобату курочку. Але Федорови вона і така була мила...

.....
Минуло кільканацять років, а перед Федорову хатчину принесли люди червоні хоругви. В хаті на лаві лежала його Катерина — велика і груба, аж страшна. Федір тримав коло себе двох дівчат: Одинайцятилітню Настю і восьмилітню Марійку і все їх питав ся: шо мемо, доньки, без мами діяти? Котра з вас дьидеви обід зварит?

А як жінку ложили в трунву, то він заривав.

— Беріт її полегоньки, бо в неї тіло дуже зболене. Ой Катеринко, я ще не ветиг добре з тобов наговорити си, а ти огнівала си тай пішла собі від мене.

Він припав до небіжки і цілував її в лице.

— Люде, люде, я до неї ніколи слова не заговорив, я за работов за ню забув тай за бесіду. Прости мині, Катеринко приятелю мій добрий!

Плач жінок вибіг із хатчини далеко на село.

— Вона, люде, як пішла за мене, то так як під воду пірнула, ніхто її вже не видів межи людьми. Аж тепер вірнула межи вами — на лаві. Я до неї ніколи марного слова не заговорив, маціцького і...

І ще минуло кілька літ. Одного вечера прийшла зі служби Настя. Федір глянув на неї і зблід.

— Насте, небого, а ти-ж сама, а чоловік твій де?

Настя заридала, заголосила. а він слова більше до неї не сказав. Аж як її відпровадив до міста на службу і розходив ся з нею, та тоді заговорив.

— Дай тобі Боже, дитинко, як найліпше, але диви си, абис дитини не стратила, бо стиду вже не покриєш, а гріха неспасеного докушиш си. Та переказуй, як тобі тут буде...

А роки йшли, не стояли. Федір не випускав із рук ціна цілу зиму, ченіг не викидав цілу весну, а коси ціле літо. Кости боліли, кінці їх стерали ся і пекли. Але неділя ставала на поратунок, бо в неділю він ішов під вишню, лягав на зелену траву, а вона висисала в землю той біль. Та прийшов такий час, що неділя не годна була направити того, що будні дні попусували, а трава не могла виссати того болю, що заік ся в старих костях. А ще вселив ся кашель, що не покидав його ні коло коси, ні коло плуга, ні коло ціна...

Розвидало ся, віконце побіліло, а Федір вернув ся з далекої вандрівки свого минулого життя. Вмив ся, помолив ся і збирав ся йти до двора.

— Найму си у пана від весни, озму на чоботи і трохи арнарії тай ясь перезимую, заки піду до служби.

III.

По селі білі, вузькі стежки всі хати до купи повязали, лишень Федорова хата стояла поза сітею стежок як пустка. Федір зимував як ведмідь. Рано вставав на годину, аби затопити і зварити собі їсти, а потім цілий день і цілу ніч перележував на печи. Чим дальше заводило ся в зиму, тим він сходив на дитинячий розум.

— Тепер, Федоре небоже, встань та укрій собі гріночку хліба, але тоненьку, панську, бо-с, вижу, зголоднів.

Він сьміяв ся, злавив з печи і країв хліба та дивив ся до вікна, чи вона тоненька, панська.

А темних, зимових ночий він голосно, на всю хату, говорив страшні речі.

— Село вімерло що до лаби, а я собі гадки не гадаю, у тот бік не дивлю си!

Але власні слова переймали його переляком, він пітнів зі страху і скакав з печи до віконця, аби переконатися, чи в корчмі є світло? Успокоївши ся він вертав на піч.

А як пробуджував ся в ночі зі сну, то не міг спам'ятати ся, забував за себе і аж як гримнув кулаками до сволюка, то приходив до памяти.

Тої зими його хатина заповонила ся опирями, привидами і марами. Вони гуляли по хаті як збиточні діти. Вилітали до сінни і вистуджували хату, вибігали крізь піч на стрих

і товкли ся аж стеля лупала ся, дзвонили у вікна, аби його заманити на двір. Він не давав ся, намагав ся не боятися, тоді вони вибігали на піч і щипали його, душили і в рот онучі закидали. Одної ночі злетіли ся до хати всі чорти. Гуляли аж хата дрожала, а вітер такий здохмили, що він замерзав на печі. Потім позасідали поза стіл і повивалювали з утоми язички такі самі, як той маленький язичок, що він його поклав під Курочкову стодолу. Він лежав як мертвий, аж як кури зашіяли, то він ледво підняв ся і зачав молитви говорити. Але і при молитві вони йому не давали спокою. Він не міг нагадати таких молитов, що їх найліпше знав, він забував навіть хрестити ся. Ті мари так його змордували, що як прийшла весна, то він ледво дихав і побілїв як папір.

— Треба брати гроший відки голова, та посьвітити хату, бо тут нечисте злізло си з цілого села на куцу. Вішилі з мене кров, що вітер ні з ніг ізгонит!

Як весняне сонце заблисло, то він смарував чоботи, латав сорочки і плїв волокни до постолів і тішив ся, що раз уже піде до служби.

— Уберу си, вбую си файно тай до двора! Проши вельможного пана, мелдую си до панцкої служби.

— Добре, Федоре, — десь відповідав йому пан, — ти, вижу, слухний чоловік, коли ти подлугі припісеу мельдуєш си.

І Федір латаючи сорочку солодко усьміхав ся.

IV.

Федір стояв насеред панського гумна і сумно дивився за рядом плугів, що висотувався з брами як ланцюх, у котрім залізо сплювалося з м'ясом людське з м'ясом волів.

— Уже моє оранє скінчило ся! Старе вогниво, тай вікинули, бо ланцюх серед дороги урвав би ся!

Похитав головою тай пішов до стодоли брати свиням зерна. Через цілий день на гумні було тихо. Лишень від наймицьких хаток доходили крики бабів і плач дїтїй.

Як би хто з села повибирав що найгірші хатки, а до них загнав що найобдертїйших мужиків і найжовтїйших жінок і додав ще голої дробини — дїтей і все те поставив близько себе на кушу, то мав би правдивий образ тих хаток із їх мешканцями.

Федір з гумна дивився на ті хатки і щось заперечив головою.

— А де-ж я би там ішов у таке пекло! Я собі буду спати у стайні, тепер зими нема. Не піду я там у тоту пропасть.

Вечером пішов до стайні. Коло ясел стояли воли двома довгими лавами і лїниво жували сїно. Коло кожних чотирох сидїв погонич і дозирає, аби під себе не викидали. Між тими лавами сидїли на землі плугатирі і сївачі. Латали собі постели, стягали мотузками сердечини і направляли істики. Кождий коло чогось нишав. Коло них присїв Федір. Воли один по одному падали на соломі, за ними перевертали ся в ясла погоничі, а за погоничами йшли плугатирі. В стайні запановував тяжкий відпочинок, що по утомі з'ораних ланів паде на

стайню як тяжкий камінь. Федір також засунув ся перед волів.

— Свинарю, мой, а марш з перед волів межи свині! Ще тобі лужко стелити! Твоя Марійка добре нас ріхтує. Тікає си як сука з фірманом, та відавує йому що найліпше, та ще й ти приліз на нашу голову? Марш з перед волів!

Федір виліз із ясел і ляг під брамою на вязку соломи. Забута кривда в тій хвилі пробудила ся.

— Гріх меш мати за мене, Андрію, гріх...

Стайня стогнала, позівала, зі сну говорила. Так тяжко дихала, як би десь глибоко, в землі, душили ся тисячі людей

— Моли си за мене, най мене Бог хоронит, най мене направит на ліпший розум, бо тьби спечу у вогни як пацюка, бо меш три дни поїв за своїм богацтвом згортати...

Над раном і він скотив ся у чорну пропасть стабного сну.

V.

Федір потім ніколи не ходив до стайні і не говорив з наймитами. Спав у стодолі і не показував ся на очи. По Великодні Марія віддала ся за фірмана і переходила з ним на службу до другого пана. Федір вийшов з ними за браму і поцрощав ся.

— Маріє, а памньитай, шо я хату при людях Насти відкажу, аби ти її не вігонила, бо вона, сарака, одна одиниця!

І вернув ся. В хліві, аби ніхто не бачив заплакав.

— Тепер жчй з ким хочеш!

Тої днини впив ся і прийшов до стайні.

— Мой, скарбовяне, тепер ні не вігонїт, бо вже моя Марія помандрувала.

— Хто би вас вігонив, от льгайте та сїт, як-сте набрали повну голову.

— Певне, шо пьному добре спати, так і Бог приказав. Але ти кажеш іти спати, а я тебе питаю си, де я маю іти спати? Як ти така мудра голова то ти минї скажи, де маю іти спати?

Він аж носа Процевого дотулив ся так близько присунув ся зі своїм питанєм.

— Де впадете, там будете спати.

— А як би я так у яселца, га?

Він злобно засьміяв ся.

— Я в ясла, а ти мене за гирю, та в шню, та буком: а марш старий псе!

Погоничі повилїзали з ясел, аби дивити ся на комедию.

— Бий з ясел, бо ти тут гнив тай маєш зогнити, бо ти не знаєш, шо то є чоловік — ти віл, ти хати ніколи не видїв! Ти порьидного чоловіка з ясел буком! Але ти мене запитавш си: а де ти, васпан, до тепер був? А я тобі кажу: був-сми межи людьми, любо минї було. Але ти кажеш: а чогож тебе люде від себе пригнали? Отут гудз! А я тобі на це нічо не скажу, лиш три слові: нема у людий Бога. А ти голова розумна тай усе вже знаєш...

— Ідїт, старий, спати, не гнїть бандити, а завтра підемо в село на вибір, та ми тих богачиків трохи намнемо.

— Я на вибір піду і чюдем усю свою кривду скажу, але в ясла не піду, бо я там не маю гнити. Я знаю лїпше гатунок як ти, я більше сьвіта видїв як твій пан. Але чикай,

я тобі буду казати як на протокулі. Я був помийник жидівський, я вальв си по під жидівські лави, по всіх кременалах. А Бог най пише гріх, а я не бою си, я за все відповім, так відрубую, як першому лїпшому. А мене хто на розум учив, га? Коли мене лиш чим виділи та тим били! Не бі-си, я вікажу, я вівежу си шо до крішки. Но, але дав минї Бог такий розтулок у голові, шо я привернув си назад до нашої віри. Як-ем уздрів його ласку небєсну по полю, як жито просило си під серп і земля аж цьишала: йди, Федоре, бери з мене хлїб, — а я лишив Жида серед дороги тай пішов до божої роботи. Дькую Господеви і до сьогодні!

Він хрестив ся, цілував землю і бив поклони.

— Прийшов я межи наші люди, а минї сьвіт розтворив си! То-то-м з ними гарував! Оженив-сми си, поклав хату з цего мозиля. Вже має минї бути добре. Але гріхи треба відпокутувати, Бог буком не бє! Умерла минї Катерина, по, ніц, його воля, його розказ. Тїшу си дїтьми, годую, забігаю — вігодував, а люди взяли тай знївечили. Пішла моя Настя ні ськ ні так, пішла знов по Жидах, а Марія, адї, помандрувала з отим Ляхом. Ме бідити. Але ніц, най ні Бог скарає, як шо кажу. Кара має бути!

— А я лишив си босий! Іду я до него у таку плюту: дай минї грейцїрь, най ноги вбую. А він минї каже: йди до Жидів. Прийшов я до вас, а ви минї: марш! А кудиж я маю тепер іти?! Карає Бог, карают люде, караєте ви, а я кількі карі не годен вітримати!

— Ідїт, дїду, в ясла, ми вас просимо.

— Най буде кара на мене, я си приймаю, але по правді!

Він роздер сорочку в пазусі, скинув її і шпурив під воли.

— Тепер диви си, яку мині шкірочку богачі лишили. Та чим тут жити? Ашо-ж тут є вже карати?!

Він голий перевернув ся на землю. Наймити його прикривали, чим мали найліпшим.

VI.

Коло громадської канцелярії стояли дві купі. Одна обдерта, чужа на селі, апатична, друга чиста, біла, охоча — наймити і газди. З одної і другої купи хтось викликуваний заходив до канцелярії і голосував. Економ аж захрип, бо кождому наймитови мусів називати пана, вінта і Жида. Жандарми снували ся і усьміхали ся, як коли би мали перед собою діточу забавку.

— Ну, хлопці, тепер уже вібралисте пана, сїдайте тай мете пити горівку — сказав економ. Газди здоймили галас

— Ото вушивці, ото жебраки, ото худоба панцка!

— Мой-ня, чуєте, як богачі рипє?

— Най рипє, а ми пиймо горівку.

— Та пийте грань, пийте кров свою, злодюги!

— Ми горівку волїємо!

— Ото нам пани вішукали право, аби голонники розбоєм ішли на село!

— Ти, читальнику, ти гадаєш, шо я не був у читальни? Таже і там бідний нарід стоїт коло порога. За столом сидит ксьондз,

старші братя, богачики, а дьик читає тоти казета, а ви покивуєте головами як воли, ніби шос ви є того розумієте. А то один з другим такий дурний, хоть му око віколи! То така читальня ваша, шо богач за столом, а наймит коло порога. Так у церкві, так у канцлярії, так усюди. Та ми маємо з вами бути?

— Хлопска голова не до письма, а зад не до крісла!

Наймити зареготали ся.

— А тихо-ж ви, невмивані, вперед вуши повібивайте, а потім учіт газдів розуму!

— Мой, ти, Курочко, то ти також за людьми? Таже ти гірше Жида! Чого горла-ниш?! Небі-си, твоє богатство піде марне. А нагадай собі, як я служив у тебе, та мене від твої роботи хоруба нагріла. А ци ти мвині за цілий тиждень виніс букаточку хліба або води наптити си? Та ти з людьми тримаєш? Я в тебе всю силу лишив, а ти мене вігнав босого на зиму! Таже ти гірше Жида, бо то рахує си не наша віра. Але пустьби твої діти тото богатство, шо з него сліду не буде! Ти кальвіне!

Курочка гримнув Федора в лице, та так, шо його обілляла кров і він впав.

— Хлопці, ану богача трохи намньицкаймо!

Ймили наймити Курочку, постояли за Курочкою газди, потекла кров...

VII.

Федір лежав у своїй хатині на постелі. Очи його горіли як грань від червоних язичків, шо тисями огників розбігали ся по тілі і смажили його на вуголь. Ті язички як блискавки

літали по всіх жилах і вертали ся до очий. Гриз кулаки, бив чолом до стіни, аби вогонь з очий випав.

Запалив ся, чув, що з него бухає поломінь, ймав ся руками за очі. Один страшний крик, надлюдський зойк! Язички вилетіли з тіла і прилипи на шибках віконця. Зірвав ся. Віконце червоніло як сьвіжа рана і ляло кров на хатчину.

— Все моє най вігорит! Все шом лишив на єго подвірю.

Він скакав, танцював реготав ся.

Віконце дрожало, трясло ся і що раз більше тої крови напливало у хатчину.

Вибіг на поріг.

Звізди падали на землю, ліс скаменів, а десь з під землі добували ся стеклі голоси і зараз пропадали Хати ожили, дрожали, смажили ся в огні.

— Я чужого не хочу, лиш най моє вігорит!

Кленові листки.

I.

Постіль застелена полотном, коло стола на задній і передній лаві засіли куми, на краю печі рядком діти. Вони поспукали рукави як стадо перенелиць, що спочивають, але все готові летіти. Куми за те сиділи як вкопані, лишень руками досягали хліб або порцію горівки, але і руки найрадше не рухали би ся, лишень сповивали би зігнені в кулак на колінах. Нерадо вони брали хліб і порцію. Каганець блимав на припічку і потворив з кумів великі, чорняві тіни і кинув їх на стелю. Там вони поломили ся на сволоках і також не рушали ся.

Коло стола схилений стояв Іван, господар хати і тато маленької дитини, що її охрестили.

— Будьте ласкаві, мої куми, та пережийте ще по одні. Хоть це не горівка, але болото, але з мужиком то так-си має: що де у світі є найгірше, то він має то спожити, що де у світі є найтьижше, то він має то віконати...

— Нато-сми рожені — відповідали нобожно куми. Як порція обійшла колію, то

Іван її поставив лїгма коло фляшки, бо бояв ся, аби не впала така маленька на землю.

— А закуїт... Тай дивїт си, який мене клоїт найшов у самї жнива, у сам вогонь. А я, бігме, не знаю, шо з цього має бути?! Ци маю лишити жнива тай обходити жїнку і варити дїтем їсти, ци я маю лишити їх тут на ласку божу тай тьгнуту голоден косов? Бо вже мов таке має бути, бо у такий чьне нїхто до хати не прийде за великі гроші. На тобі, Іване, дитину тай радуї си, бо ще їх мало мавш!

— Не марїкуїте, куме, та не гнївїт Бога, бо то вго воля, не ваша. А дїти — піна на водї, шос на них трїсне — тай понесете веї на могилу.

— У мене не трїсне, але там, де в одно, там трїсне. Жебрак аби таки не тульив си до жїнки, аби не дивив си в той бік, де жїнка, тобі найлїпше зробив! Тогди і Бог не даст...

-- Куме, ви це пuste говорите, так нїколи не буде, бо люде мают си плодити.

— Коби-ж то люде, а то жебраки плодї си. А я тому кажу, шо ти, жебраку, не плодї си, не розводи си як миш, ти будь контетний, як мавш на хорбаці drankу, як мавш кавалок хлїба, абис не голоден тай як тї нїхто по лицу не лупит. Як ці три дїлї мавш, тай мав тобі бути добре, а від жїнки гет уступи си.

— Куме, Іване, дайте трошки сиоки, бо жїнка як-си мав звичїй у такїм антересї та вї не траба цього слухати, бо така бесїда не дав здорова. Колис иншим, лїпшим часом.

— Я вас дуже перепрашаю за мою таку бесїду, але ви гадаєте, шо я за нев дбаю або за собов я дбаю?! Бігме, не дбаю, най їх

і зараз віфатав тай мене з ними! Овва, ото-
бисми втратили рай на землі і маєтки лишили!

Куми вже не обзивали ся, не перечили,
бо бачили що Івана не переможуть і хотіли,
аби скорше виговорив ся, бо борше їх пустить
спати. Іван встав від стола, спинив ся насеред
хати, спустив рукави так, як діти на печі і по-
чав до них балакати.

— Та чому не летете з мої голови?
Я вам утворю і вікна і двері, гай!...

Діти засунули ся на піч так, що їх не
було вже видко.

— Ади, саранча, лиш хліба тай хліба тай
хліба! А відкиж я тобі того хліба наберу?!
Та тобі на дванацїтний сніп якне раз торгнути,
тоби якне раз схвлити си, то з поперека во-
гонь у пазуху сипле си! То тебе кожде сте-
белце у серце дюгне!

Се було до дїтний, а тепер він звернув ся
до кумів.

— А у вечір лиш си укажеш до хати
такий як віхоть, як мийка усотаний, а вони
тобі в один голос і жінка і діти; нема хліба!
Тай ти не йдеш, бідний чоловіче, спати, але
ти тьгнеш цїп тай молотиш на потемки, аби
завтра мали з чим іти в жорна. Та так тебе
цїп і звалит на сніп, тай так деревієш до ранку
у соню аж ті роса принаде. Тай лишень очи
пролуниш, то зараз тебе тота роса їст, бо мало
тебе біда їст, ще вона в почи тебе найде! Про-
миєш очи тай течеш си на лан такий чорний,
шо сонце перед тобов мерькне.

— Іване, не журіт си дїтьми, бо то не
лишень ви, але Бог їм тато старший від вас.

— Я з Богом за-барки не ловю си, але
нащо він тото пускає на сьвіт як голе в тер-

ня?! Пустит на землю, талану в руки не даст, манни із неба не спустит, а потім увес сьвіт кричит: мужики злодії, розбійники, душегубці! Зіпре си один з другим у церкві такий гладкий, шо муха по нїм не полїзе та курит та картає! Ви, каже, дітий не научюєте страху божого, ви їх самі послаєте красти. ей, де я годен так ганьбити! А коби коло мої дитини і мамка і нянька і добродзейка ходила, коби минї люде всего наносили то і я би, єгомость, знав як діти вчити! Але мої діти ростут по бурінах разом з курьми. а як шо до чого прийде, отак як тепер, то ніхто не знає, шо вони цілий день їднї? Ци крадут, ци жебрают, ци пасут, а я відки знаю? Я косю ваші лани тай забуваю не лиш за діти, але за себе не памнїтаю! Ви би хотїли, аби я і ваші лани зробив і діти абим учив. А ви від чого? Так, люде, ви самі знаєте, яке наше житьє...

— Знаємо, куме, знаємо, як не знати, коли самі у нїм бродимо.

— Я на діти дивю си, але я не гадаю, аби воно було чемне, аби уміло до ладу зробити. Я лиш заглядаю, ци воно вже добре по землі ходит, аби єго упхати на службу, оцего я чекаю. Я не чекаю, аби воно убрало си в силу, аби путерїї набрало, аби воно коло мене нажило си. Коби лиш богач або пан утворив пащеку, а я єго туда кидаю, аби лишень збути си! А потім воно бігає коло худоби, ноги одна рана, роса їст, стерня коле, а воно скаче тай плаче. Ти би єму завернув худобу, поцулував бис єго в ноги, бос го сплотив тай сумлїне тї пє, але минаєш, ще і ховаєш си від него, абис не чув!...

Аж почервонїв, аж задихав ся.

— Тай росте воно в яслах, під столом або під лавов, їст кулаки, умиває си слозами. А підросте, тай шос воно украде, бо воно ніколи добра не знало та краденим хоче натїшити си. Диви си, іде до тебе шандарь. Скує тебе, набє си як товарнии, бо ти тато злодїєви тай мусиш з ним бути у змові. Тай-єс злодїї на віки! Але це не решта, конец ще напередї. Най би син, ваша дитина, а люцкїй злодїї, най би зогнив у кременалї, бо злодїя не шкода! Най би! А то вони озмут здоровє тай дают до шпиталю лїчити, а потїм пускают письмо до віта, аби тато платив кошта. З хати вігоньют, під плїт викидают з бєбєхами! Ідеш до віга, по руках цулуєш: віточку, віберїт нї із цєї кари. Ти, каже віт, бідний чоловік та може тї випуститим, але яку я вігоду буду мати за твою вігоду? Стиснеш плечима, складеш си як цїзорик тай кажеш: місїць вам буду за дурно служити... Так ци не так, люде, правду кажу, ци брешу як' пєс!?

— Все так, цїлий татунок такий, одного-сте слова не замилили!

Іван дрозав цїлий, чув на собі цїлу вагу страшних своїх слів.

— Аби-сте не казали, люде, шо кранчу над головами своїх дїтий, як ворон над стервом, не кажїт, люде, не кажїт! Я не кранкаю, я правду говорю, мїй жьиль кракає, серце кранче!

Очи його запалили ся і в них появила ся страшна любов до дїтий, він шукав їх очима по хатї.

— Бо виглядає так, шо я свої дїти гет позбиткував, гїрше як темний ворїг. А я, ви-

дите, не позбиткував, я лишень прогорнув з перед очий сегодне і завтра і рік і другий і подивив си на мої діти, що вони там діют? А шом уздрів тай сказавм. Я пішов до них у гості тай кров моя застигла на їх господарстві...

По хвилі.

Як би до тої Канади не було морів, то я би їх у міх забрав тай бим пішя з ними тудя йшов, аби їх занести далеко від цего поруганя. Я би ті моря берегами обходив...

Куми забули були за відпочинок, а тепер собі нагадали, борзо повставали і пішли.

II.

Рано.

Діти обідали на землі, обливали пазухи і шелестіли лижками. Коло них лежала мама марна, жовта і клала коліна під груди. По чорнім, нечесанім волося сцливала мука і біль, а губи заціпили ся, аби не кричати. Діти з лижками в роті обертали ся до мами, дивили ся і знов обертали ся до миски.

— Семенку, ти вже наїв си?

— Вже — відповів шестилітний хлопець.

— То озми вінничок, покропи землю тай підмети хату. Мама не годна хильити си, бо дуже болит у середині. Не кури дуже.

— Уступіт си, бо через вас я не можу замітати.

Мама звела ся і поволікла ся на постіль.

— Семенку, а тепер файно вмий си і Катруся і Марія най си вмийот і побігни в збанок води начернути, але не впадь у керницю, не хильий сцдуже...

— Семенку, піди та нарви огирків у решето, аби мама в горшку накувала, бо я вижу, що буду слаба та не будете мати що з хлібом їсти. Тай нарви хрону і вишневого листя. Та не сотай огирчинь, але рви попри саме білб...

-- Семенку, здойми з грядок сорочки, абим полатала, бо ходите чорні, як ворони.

Семенко все бігав, все робив, що мама казала і раз по раз потручував молодші сестри і казав, що дівки не знають нічо лишень їсти.

— Вони ще малі, Семенку, як віростут тай будут тобі сорочки прати.

— Я си найму тай там мині будут сорочки прати, я їх не потребую.

— Не тїш си, дитинко, службі, бо нераз будеш свої дни оплакувати.

— Адї, дьдя зросли у службі тай нічо їм не бракує.

— І ти зростеш у службі, аж шкіра буде пукати від того росту. Але ти, Семене, не балакай, але збирай си дьдивини нести обід. Він дес такий голодний, що му си очи за тобов продивили.

— Я мусю дьдивину палицу брати, аби від псїв обгонити си.

— А як згубиш тай буде дьдя нас обов бити. Та не йди простоволосий, але озми хоть дьдїв капелюх.

— Тот капелюх лиш на очи паде, що не видко дороги.

— Вімий збанок тай син борщу.

— Ви мене не вчіт кїлько, бо я знаю.

— Семенку, а диви си, аби ті пси не покусали...

III.

Дриботів ногами по грубій верстві пороху і лишав за собою маленькі сліди як білі квіти.

— Фіть, заки я зайду, то це сонце мене порьядно спарит. Але я собі заберу волося так як жовнір тай буде мені лїше йти.

Поклав обід на дорогу і збирав волося на верх голови, аби приложити його капелюхом і виглядати як обстрижений жовнір. Очи сьміяли ся, підскочив і покотив ся дальше. Та волося з під широкого капелюха зсунуло ся на потилицю.

— Це пустий капелюх, найно як я си найму та я тогди собі капелюшок...

Лишень облизав ся. Пройшовши шмат дороги він знов поставив обід на землю.

— Я змалюю собі велике колесо із шицями.

Сїв насеред дороги в порох і обводив довкола себе палицю потім рисував проміні в колесі. Далі зірвав ся, перескочив поза обод і побіг дуже зрадуваний.

До кожних воріт закрадав ся, зазірав, чи нема на подвірю пса і аж тоді борзенько перебігав. З одного обістя вибіг цес і пустив ся за ним. Семенко співорив, зверещав і сїв з обідом. Палиця також впала на дорогу. Довгенько скулений сидів, чекав пса, аби кусав. Потім зважив ся подивити і побачив над собою чорного пса, що спокійно стояв коло него.

— На, на, цїган, на кулеші, але не кусай, бо болит дуже тай штроф твій гзда буде платити. Та він тобі ноги поломит за той штроф.

Щинав з платка кулеші, метав псови по куснику і сьміяв ся, що він на воздухі хапає.

Пес мав отворену морду і він собі рот отворив.

— А ти чий, шибенику, що пси по дорогах годуєш, а в поле що понесеш?

І якась жінка гупнула його в шию.

— А-як, ви ще бийте, як пес хотів мене роздерти!

— А ти чий, такий чемний?

— Я, Івана Петрового, але мама мали дитину тай слабі, а я мусяю нести обід, а мене пси кусають, а ви ще бете..

— Ой, яке я тебе біла... Кудиж ти несеши їсти?

— Дьидеви несучу на лан коло ставу.

— Іди зо мнов, бідо, бо я також несучу туди обід.

Пішли разом.

— А хто обід варив?

— Мама варила, бо я ще не вмію, а Марія і Катерина ще менші від мене.

— Та не слаба мама?

— Чому не слабі, так си кочьнют по землі, так стогнут, що аж! Але я за них робю..

— Ото, ти робітник!

— Ви не знаєте тай говорите пусте. Ану запитайте си мами, який я розумний! Я оченаш знаю цілий...

Жінка засьміяла ся, а Семенко здвигнув плечима і замовк. За ним біг пес, а він нібито кидав ему кулеші і загулював іти за собою.

IV.

Три дні опісля.

Посеред хати сидів Семенко і сестри і корито з маленькою дитиною стояло. Коло них

миска з зеленими, накришеними огірками і хліб. На постелі лежала їх мама, обложена зеленими, вербовими галузками. Над нею сипів рій мух.

Понаїдайте си тай тихо сидіт, бо я понесу дитину до Василихи, аби поплекала. Дьидя казали, аби нести рано, в полудне і над вечір, а у вечір вони самі вже прийдут.

— Семенку, не переломи дитину.

— Я гадав, що ви спали. Дьидя казали давати вам студеної води і булку їсти. Марія така чемна, то вона тоту булку уфатила і вкусила вже раз. Але я набив тай відоймив! Мете їсти?

— Не хочу.

— Дьидя зсукали ще свічку тай казали, що як бисте умирили, аби вам дати у руки і засвітити. Коли я не знаю коли давати?...

Мама подивила ся великими, блискучими очима на сина. Безодня смутку, увесь жаль і безсильний страх зійшли ся разом в очах і разом сплодили дві білі сльози. Вони викотили ся на повіки і замерзли.

— Дьидя рано в хоробах також плакали, так головов до одвірька лупили! Заплакані взяли косу тай пішли.

Взяв дитину і вийшов.

• • • • •
— Семенку, аби не давав Катрусю і Марійку і Василька бити мачусі. Чуєш? Бо мачуха буде вас бити, від їди відгонити і білих сорочок не давати.

— Я не дам тай дьидиви буду казати.

— Не поможе нічо, сику мій наймиліший, дитинко моя найзолотіща! Як віростеш, аби есте си межи собов дуже любили, дуже,

дуже!... Абиc помагав їм, абиc не давав кривдити.

— Як я буду служити тай буду дужий, то я їх не дам, я буду до них що неділі приходити.

— Семенку, абиc просив дьидю, що мама наказувала, аби вас любив...

— Їжте булку.

— Співай дигині, най не плаче.

Семенко хитав дитину, але співати не вмів. А мама обтерла долонею сухі губи і заспівала.

У слабім, уриванім голосі виливала ся її душа і потихоньки спадала межі діти і цілувала їх по головах. Слова тихі, невиразні, говорили, що кленові листочки розвіяли ся по пустім полю і ніхто їх позбирати не годен і ніколи вони не зазеленіють. Пісня намагала ся вийти з хати і полетіти в пусе поле за листочками...

Похорон.

Спереду обдертий хлопчик з біленьким ковніром під шиєю. У руках держить чорний хрест і все глядить на него. За ним такі самі чотири хлопчики несуть трунву. На її вічку білий, тоненький хресток, а ціла вона синя. В головах трунви прибитий віночок із жовто брудних цвѣтів. З отсих самих, що ростуть по при камінях на подвірях каменичних. Такий віночок, як колачик бідного мужика, що дав в церкві за прости біг.

За трунвою плете ся кілька жінок. По них не знати, котра молода, а котра стара. В руках тримають малі, погаслі свѣчки. Під пахами несуть на шів зівялі вазоники. То ті марні цвѣти, що ніколи сонця за досить не мають і все з одного боку брудно зелені, а з другого ясно жовті.

Під ногами мокре камінь і мрака непо-рушна висить у воздуху.

Одна жінка плаче, а друга їй каже:

— Як був здоровий то грав ся цілий день коло моєї будки. Порпав ся заєдно у тім рівці, що дощ викопав довкола будки і витягав всякі каміньчики. Курятко без квочки, ну, кажу вам, як курятко. І не брешу вам але правду говорю, що кожного дня я вибирала черствійші булки і кликала єго до будки. Він сїдав коло мене і їв. Як він красно їв!? Ручки такі маленькі, а він ними щипав мацінькі крішки та в ротик, у ротик. Най Бог заише мині лишень ті булки, що я єму надавала...
Жінка плаче дальше.

— Осїнь, осїнь єго доконала, сирий люфт і студїнь. Бо ви цілий день не бували в хатї, а єго різало без вас тай зарізало. А я приходила до него і сьвіжєнькі булки приносила, але він вже не їв. Водиці єму треба було раз по раз. Лежав як ри́бка і все ротик роззявляв. Потім посивїв геть, а нашіло від него вогнем! Якби хто під ним вогонь розіклав, а єго кісточки як полїнца накидав, аби горїли...

Йдуть, всї помучені, зівялі, сїру мраку хрестом прорізають.

— Але він умер відай від тої канапи, що на нїй лежав. Відки ви таку канапу дістали? Бігме, така як грїб з подертих мїхів. На такїй канапі може здоровий умерти. Яби бояла ся тої канапи, якбим сама з нею лишила ся. Втеклабим або порубалабим, нї, я би її в хатї не тримала!

— То канапа єго тата, він на нїй родив ся, то спадок. Як вибирав ся з першого поверха то нам її лишив.

— А деж він тепер?

— Не знаю...

Маленький похорон завертає в другу вулицю. Чорний хрест обвив ся сивими цяпочками мраки, хлопчики померзли і баби ледво лізуть.

Йдуть серединою улиці як подерті тїна, чужі і не знакомі з ніким.

А цвинтарь буде, лиш его крізь сіру мраку не видко.

С О Н.

Присвячено Богданови Лепкому.

Спав твердо.

Ліс шумів, стогнав, тонкі шепти рвали ся з маленьких галузок і падали разом із змерзлим інеєм. Так якби маленькі дзвоночки падали.

Вітер вив як гнаний пес.

Небо чисте, задубіле, а місяць такий на ній ясний, як на різдво.

Третильник спав твердо. Головою спер ся на свою купу кукурудзів, а ногами на дві панські. Чорне волосся посивіло від інею, руда сардачина побіліла, моцні руки не чули зима, а лице спалене вітром поцегліло.

Балакав крізь сон і за кожним словом випускав з уст сніп білої пари. Голос його йшов з вітром до ліса і бив ся довго від одного дерева до другого.

— Не рунтай того, бо воно зароблене, ти від мене береш, доброго богача найшов...

Здоймив кулак, але він безсильно зсунув ся на сухе бадилля.

— Я можу працювати, бо маю моцні руки як кінцке копито... Талапну раз тай дух віскочив !...

— Землю цулуй, де си поступиш, бо вона ци твоя ци чужа, то ти з неї жиєш, своя родит і чужа родит... Певне що правда, ой допевне ! Грунт то спосіб до всего, як твій в. Він тебе загрів і накриє і погодує і честь тобі поведе...

Закашляв як у великі труби заграв.

— Як немаєш свої ниви, то не маєш куди ходити, не маєш по чім... Нема, нема, о, нема...

Поставив кулак під голови.

— Я довго бідив по чужім поли. Але Бог мині вігодив, дай Боже так кождому. Взєв тай дав. На, тобі, каже, грінку землі, але не пусти, тримай... Зубами держи її, кохай, як коли жінку, що тобі під руку вдала си...

Капелюх впав з голови і з вітром покотив ся.

— Танаску, мой, а скинь капелюх, таже ти перший раз вішов цеї весни у поле — так годит си... Як Бог даст то буде пшеница. Колачі спечемо і дамо таким, що не мають з чого спечи... Дамо, дамо, як нам Бог дає, тай ми дамо, дамо...

Ляг хрестом.

— Межу кортит також зродити колос, бо межа таки земля, вона ще лїпше... Я тобі по смерти лишу... Адї як скатерть рівна, лиш чорна. Я тобі накрию у поли цев скатертев стів, а ти меш їсти і Бога молити, шос такого тата мав...

— Весна красна, адї, ори собі, не роби сказів, а воли напій тай повертай си перед сонцем, бо за худобу білший грїх як...

Збудив ся, ще почув своє послїдне слово з просонку. Глянув на небо, потім обернув ся за куражкою, посмотрив долонею по голих грудях, перехрестив ся.

— Така лють зараз з осени? Ще сніг отут присипле... На дворі зима, а минї така файна весна приснила си... Гай, Якове, лупи кукурудзки, де вже кілька спати!...

Басараби.

Тома Басараб хотів повісити ся у кошницї в саме полудне. Але Томиха наробила зойку, всі сусїди покидали цїпи з рук, всі сусїдки повилїтали з хорїм і прибігли на Томине обїсть. Відважний Антїн той, що тягнув зуби по шустцї, залїз у кошницю і Бог знає, як він там собі порадив, але Тому витягнув, що ще дихав. За той час цїле подвірє заповнило ся людьми і дїтьми. Вони стояли і дивили ся з великим страхом.

— Та чого стоїте, як на заводинах та поможїть минї єго занести до хати. Оце раз дурний нарїд — гадаєш, що тї вкусить?!

Тому занесли до хати, а товпа вийшла за ворота і почала судити по своєму.

— Басараби знов зачинають вішати ся, не мають гаразду в голові.

— Та лиш тому три роки, як Лесь затяг ся; Господи, яка тогди буря зїрвала ся! Минї з хати цїлий причїлок урвало.

— Басараби мають вже до себе, шо тратять ся один за другим.

— Я пам'ятаю як повісився Николай Басараб, потім за ним стратився Іван Басараб, а ще не минуло було рік, а вже одного досьвітка на маленькій вишенці зачепився Василь. Обтряс із неї увесь цвіт, мав повне волосся того білого цвіту. То вже три, а я ще рахуюся молодий чоловік — мині може 6, а може ще нема трийцять і п'ять років.

— Ти пам'ятаєш це, а я тямлю як на бантині повис їх прадід. Богатирь був теменний, гроші сушив на верені і нішя ніколи не ходив. Мав такого чорного коня, що браму перескакував і каньчук все мав коло себе. То вповідали люде, що він гонив людей на панщину і тим каньчуком м'ясо рвав на людях. А одного ранку розійшлася чутка, що старий атаман висить на бантині. Я ще малий був, але так як сьогодні виджу цару народа на єго подвірю. Як єго відтяли і несли до хорім, то такий був страшний, що, жінки зі страху плакали. А хлопці нічо, лишень казали: о, вже не меш із нас шкіру кавалками здоймати, вже ті тот висадив на бантину! Потім у день, чи в два дні така звіялася буря, такі вітри подули, що дерево з коренем виривало, а хатам здоймало верхи...

— Та показують люде ще на старій могилі гроби Басарабів. Вони були ховані за окопом, не на самім цвинтарі. То є тоті гроби і за старим і за новим цвинтарем, а все самі Басараби там ховані.

— А ви-ж гадаєте, що пін та має право такого ховати на цвинтарі? Аби давав цілий маєток, то не можна. Вітки такого проклятого пхати межі люде!?

— Но, но, тепер Басараби попускають голови в долину. Такі будуть ходити чорні та невеселі.

— Коби цес не потягнув за собою більше, бо то їх всіх пазить. Диви ся, один стратив ся, диви ся, я то десять їх наставило ся. Вони всі счеплені до куши. Біда їх всіх на однім мотузку провадить...

— То до семого коліна буде їх так души, а як семе коліно мине тай нема моци вже. Десь котрийсь добре заслужив ся перед Богом. То кара, люде, сему кістку аж карати! Бог немає гіршої кари на землі...

— То видко по них, що їх Бог карає. Бо і маєтки їм дає, вони богачі і розум їм дає — а нараз все забирає тай висаджує на бантину.

— Таже лишень треба подивити ся на їх очі. То не очі, то така чорна рана в чолі, що живе і гниє. У одного таке око як пропасть, погляне тай нічо не видить, бо то око не до видіня. А в другого воно одно лишень живе а решта коло него камінь — чоло камінь, лице камінь, все. А сей Тома, ніби він дивив ся коли на чоловіка як варт? Око ніби на тебе справлене, а само дивить ся десь у себе, десь у глибінь безмірну.

— Дивить ся око на тот давний гріх, що за него їм кара йде. Він там у них у середині покладений, аби всі дивили ся на него і аби спокою не мали, аби була кара.

— Сесі Басараби то на покаяніє людське родять ся і богатіють і душу гублять.

— Тяжкий гріх мають у своїй фамілії і мусять єго доносити, хоть би мали всі піти марне!

— Гріх, люде, гріх не минає, він має бути відкуплений! Він перейде на дитину, він зійде на худобу, він підпалить обороги, градом спаде на зелену ниву і він чоловікови душу возьме і дасть на вічні муки...

Жінки слухали і мало не хрестили ся, діти посідали поміж ними, а хлопці ще довго балакали за гріхи і поплели ся вкінці до корчми.

II.

Всі Басараби зішли ся до Семенихи Басарабихи, бо вона була найстарша і найбогатша в їх роді. Тому також привели. Семениха налагодила їди і пиття і обсадила великий стіл кривними, а Тому поклала на чільне місце.

— Тодоско, не плачь вже, бо доста вже з тебе, бери та сїдай та тїшмо ся, щосьмо всі в купці. Сїдай, роде мій, най з тобов все щастє сїдає. Коби був Семен, тоби він вас знав просити і присилувати. Николаю, а чи памятаєте, як вам фляшку з горівкою розбив на голові і пироги викинув псам, щосьте не хотїли з ним пити!

— То не було, бабо, жарту з дїдом, або гинь або пий!

— Я до тебе, Томо, наплю ся, бось мині наймилїйший! Най ся вплю! Бабі не богато треба, аби заспівала дївоцької..

— Ей, Томо, Томо, кобим у твоїх роках учинила ся! Гай, пий, не пускай очий під стіл. Коби ти очі не пускав у долину, але в гору, то лекше би твоїй душі було. Пий до вуйка Николая...

Вона стояла перед столом висока, сива і проста. Очи мала великі, сиві і розумні. Дивилася ними так, якби на цілім світі не було такого кутика, аби вона єго не знала і закотивши довгі, білі рукави, не зробила би в нїм того, що порядна господиня робить, аби вона не сирятала, не прихарила і не звела всего до порядку.

— Бабо, у вас добре і їсти і пити, бо хоть ви мовчите, але очи ваші просять.

— У мене таки так, я очи маю, аби сьміяли ся, аби жартували. Я не маю їх, тай мама їх не змалювала, аби плакали. Коби ви із своїх очий прігнали тоту мраку чорну, що вам світ затемнює. У моїх очах є мої діти, є мов поле і моя худоба і мої стодоли та чого їм застелювати ся журую? Як прийде жура, а я виплачу ся, зарумаю ся, тай обітру ся.

— Не кожда натура однака, бабо. Є така, що хоть ти її медом годуй, хоть ти її у найкрасшу весну пусти на зелене поле, а вона плаче.

— Ей, Басараби, Басараби! У вас нема дїтїй, у вас нема нивки ані худобинки! У вас є лишень хмара і полуда і довгий, чорний чупер, що вам сонце закрив. А Бог вас карає, бо ви маєте на єго сонце дивити ся, ви маєте дїтьми тїшити ся і зеленим колосом по веселім лиці гладити ся. Томо. та бо бери, не гнївай ся на бабу. Баба тебе до хресту носила, баба плакала, як тебе до войска вряжали, баба на твоїм весїлю кісточками до куши дзоркала. Баба вам не воріг. За то, що душу хотїв-сьь загубити, за то я гнїваю ся на тебе. Але в перед з'їжте, щом вам понаварювала, бо я задурно не хочу робити, а потім будем говорити.

— Роде мій чесний та величний, тішу ся тобою як незнати чим, що мене не забуваєш, що мене любиш і за моїм столом цеш та файні слова говориш!

По гостях мигнула ясність щастя, як часом сонце замиготить по чорнім, глибокім ставі. Всі очи піднесли ся і справили ся на бабу.

— Ай, Басараби, аді, аді, кілька очий, сам, саміський сум і туск!

— Бабо, не кажіть так, бо ми всі такі контетні вашими словами, як коли вино солодке пили. Ми би вас, бабо, брали по черзі до хати, аби нам з вами весело було.

— То я, стара, маю вам хати звеселювати? А ваші-ж жінки де, а вони не цвितуть!? А вони вам сорочок не вішивають, а вони дітем вашим голов не миють? Ви не видите нічо, не видите, босьте сліпі. Бог вас покарав сліпотою...

— Бабо, ануж ми повстаємо та позакурюємо собі люльки, бо чого ми будемо сидіти за столом, як трунок нічо не приймає?

— Вставайте, вставайте та куріть, а я сяду собі коло Томи, та буду єго питати, що таке тяжке пригнітило єго душу...

III.

Тома, чоловічок маленький, сухий, з довгим, чорним чупром, що спадав лагідними, гладкими пасмами на широке чоло. Очи темно карі блукали під чолом, як по безкраїх рівнинах і дороги по них найти собі не годні. Лице смагляве, застрашене, як би діточе. Він висунув ся з поза стола і сів коло баби Семенихи.

— Розповідай же нам, Томо, чого тобі так тяжко на сьвітї жити, чому ти хочеш покидати свої діти, свою жінку тай рід? Не встидай ся, але викажи свою їдь, що тебе їсть та може ми що тобі порадимо або поможемо?

Всі звернули ся до Томи.

— Кажи, кажи не затаюй нічо та тобі лекше буде.

— То нема що таїти — відрік Тома, я таїв доки міг, а тепер всі знаєте.

— Та нічо не знаємо, ти скажи, бо як не скажеш, то ми будемо гадати, що жінка тобі зла, або діти не вдали ся, або ми тобі догорили. Тай обачіне май над нами. Ти знаєш, що як один у нашій фамілії стратить ся, то зараз другого за собою тягне. А може межи нами вже такий є, що як вчув за твою пригоду та вже надумав і собі стратити ся? — сказав сивий Лесь.

Басараби як винуваті поспускали очи в долину.

— Тодоско, та будьже тихо, не плачь, не плачь...

— Я не знаю вітки і як, але то такі гадки приходять, що не дають спокою. Ти свої, а гадки свої, та продираєш очи, аби нагнати їх, а вони як пси скавулять коло голови. З добра, люде, ніхто не закладає собі воловід на шию!

— А як тобі подїє ся така завороть у голові та чому ти жінці не скажеш, чому до церкви не підеш?

— То пусте, бабо, як вони обсядуть, то вони не пустять мене кроком від такого місця, де вони гадають мене привязати. Якби ви знали, якби ви знали! Вони мене так звяжуть, що на сьвітї таких ланців нема, аби так глибоко за-

ходили в середину. Тай чую як дзоркотять коло мене... Дзорк, дзорк, дзїнь, дзїнь... Як зачнуть дзїнькати, то голова пукає на четверо, и уха десь так утворюють ся, як рот і так люблять слухати той бренькіт. Я вночі оберну ся та затулю одно ухо а друге зато розтвирає ся, — і мині кости в голові тре. А я накрию ся подушкою, а воно по подушці тими ланцями лупить. Тай ніби каже, ніби лопатою легенькою в саму голову слово суне: а йдиж, а йдиж, зо мнов так тобі буде добре, добре. А я йому ся за постіль та так тримаю ся, що мясо в руках тріщить, як би живе розтягав...

Та чого ти таке кажеш, та чого ти таке нагадуєш? — крикнула на Тому єго жінка.

— Ти не страхай ся, жінко, бо тепер вони від мене відвернули ся геть, мині тепер так легко, якбим на сьвіт народив ся. Але я вам хочу уповідати, яка то мука в у того, що тратить ся. Таквї чоловік аж має бути спасений! Бо ще за єго живота з него нечисте душу викидує, отаки отак, що викопує. Рве тіло. кости розважає, аби собі до душі такі дучки поробити, аби її відти вибрати. Яка тото мука, який тото страх, яка тото біль, що за такі страждуваня дав би собі ногу або руку відтяти!

— Та як воно тебе по ночах пазить, де воно тебе ловить?

— То чути наперед, що воно прийде, тай воно не питає ні дня, ні ночі. ні сонця. ні хмар. Отак встанете рано, помолите ся Богу тай йдете собі на подвірє. Станете на порозї тай закаменїєте. Сонечко сьвітить, люде вже коло хатів викрикують, а ви стоїте. Чого стоїте? А стоїте того, що щось вас у голову дюгнуло,

з боку, дуже легонько. А з голови йде до горла, а з горла в очі, в чоло. Тай вже знаєте, що десь із за гір, із за чистого неба, ще з позаду сонця припливе чорна хмара. Ви не годні сказати, вітки ви знаєте, що вона прийде але зо три дні ви наслухаєте її шуму, як вона залопотить попід небо. Тай пускаєте увесь розум за нею, він біжить від вас отак як пастух вівці лишить, отак дб-знаку ви лишаєте ся такі самі, а страх такий великий, що боїте ся одно слово сказати. Заціпите вам зуби тай чекаєте.

— Я знаю, Томо, я розумію, якурат воно так — сказав Николай Басараб.

— Николаю, ти здурів, чи що тебе напало?!

— Я лишень так...

Басараби поглянули недовірливо на Николая і замовкли.

— Люде, ви не страхайте ся, що Тома вповідає, бо як він вам розповість, то вже мете знати, як воно цукає ся до хрестянина. Бо то десь ваш ще пра-прадід воював з Турками та вбив семеро маленьких дітний, наткнув на спис так як курят тай єго Бог покарав, бо він зараз покинув воювати і ходив з тими дітьми тринацять років. Ніби не ходив, бо то погнило, але все носив той спис і все єму виглядало, що він тоті діти носить. Тай відси пішла кара на Басарабів. То ще як я йшла за Семена, та мої мама мині повістували за се тай не радили йти. Та той гріх за тоті діти ви покутуєте, але то межі вами десь-не-десь прокидає ся. Не кождий Басараб носить той гріх, лиш Бог одному котромусь кладе єго в сумлінь. Та тому ви не напуджуйте ся, а що Тома каже, то ви собі зятяте, як то гріх ірасує, доки не відкупле-

ний. Бо тіло все перебуде, по нїм нічо не пізнати, але сумління точить. Та то видко на дереві на такім великім, що хмар досягає. Розколеш єго, а там сама червоточина, червяка не видко, ніколи не вздрите, а сточене раз коло разу. То так сумління точить з рода в рід.

— Сумління точить, а то кара над усіма карами.

— Та розкажуй, Томо, як воно тебе точить? Не поможе нічо, треба вислухати.

— Воно точить, але не каже за що, бо якби я вбив або підпалив, то воно видить, але я неповинний, а воно карає. Та як така хмара злопотить по небі, тай тогди приходить сам час, аби тратити ся. Йдете коло води, а вона вас тягне, так цілює, як обіймає, як по чолі гладить, а чоло таке як грань, як грань. Таки бисьте у ту воду, як у небо скочили. Але десь відкись винирає в голові слово: тікай, тікай, тікай! І гонить вас стома кіньми від тої води, забирає всю пару з грудий, а голова розскакує ся, бо дуріє. Аж тепер дуріє. Глипнете на вербу, тай вас знов зіпре. Руки такі чинять ся веселі, аж скачуть тай без вас, без вашої причини, самі таки. Хапають ся за галузя, пробують, моцують, а ви от-як на боці стоїте, от-як не робите ви, лишень руки. Тай знов надбіжить слово: тікай, тікай! Руки обсипають ся огнем, падають як усушені тай знов тікаєте. Як кого, на очи побачите, або жінку, або дитину, а воно также кричить: тікай. Але і говорить до них і сьміє ся, а все то так, якби не я говорив і тручає там, де нема людей. Приходить до такого, що вам нагадує ся така грушка, що ще як ви дитиною були, та виділи її. Де який клинок, де який гак, де яка бантина, все

вам нагадає ся. То гонить воно чоловіка у тисячу боків нараз, а не знати куда йти. А потім лишить, нараз лишить. Минє година. або й дві, або й день, тай знов приходить. Серце застигає, очи так плачуть, так плачуть. що викапують. Але ані сліз не видко. ані плачу не чути. Тай провадить вас знов, тай мордує наново. Я нераз вишивав цілу квартиру горівки і пролігав одну перчицю за другою, аби перегризло, але нічо не помагало...

— А вчєра то мене вже так придушило, щом стратив геть розум і очи і руки. В саме полудне прийшло. Як прийшло. тай показало бантину у кошницї. Кожду крішку на нїй показало, кождий сучок. Тай таким не спирав ся, бо не було куда, лишень відмотав воловід від ясел, тай заліз у кошницю. То так спокійно минї було, так легко! Я замотував той мотуз і пробував, ци добре держить і все знав як треба зашнурок зробити, як за високо підтягнути. Я сєгодня дивую ся сам, як я так спокійно і весело тратив ся. Але тепєр минї, Богу дякувати, відійшло і такий я рад рад...

Басараби якби піснули у дубовім сні

— Грїхи, люде, грїхи, треба Бога просити.

— Докторі кажуть, що то така нерва є, що вона так хорує, якби й чоловік. Вона дєсь є в чоловіці та вона розум відбирає, як заслабне.

— Ей, що докторі знають!...

IV.

— Мой, а вийдїть за Николаєм, де він пішов? — сказала Семєниха.

Басараби здригнули ся, жаден не рушив ся з місця. Покаменїли.

— Та вийдїть за Николаєм, кажу... Де він пішов?

Жінки заголосили. Басараби позривали ся і гурмою вийшли на двір.

— Тихо, тихо, хто знає ще, не робить крику...

ОЗИМИНА.

Присвячую Вячеславу Будзиповському.

По селі сотає ся, пливе тоненькими струями, розпадає ся на мацінькі крапельки один голос, осінній, сільський звук. Обіймає він село і поле і небо і сонце. Протяжна, тужлива пісня вилискує ся по з'ораних нивах, шелестить зівялими межами, ховає ся по чорних плотах і падає разом з листєм на землю. Ціле село співає, білі хати сьміють ся несьміливо, вікна ссуть сонце.

На однім городі зеленіє ся латка озимого жита, а коло него на кожусі лежить білий як молоко мужик. Старий дуже з померьклыми очима. Коло кожуха вго паличка лежить також дуже давна, бо кавулька геть долонею витерта. Сонце гріє вму просто в лице, якби лишень вго мало на землі.

Старий так заслухав ся в осінну пісню, що сам пищить, як дитина. Він говорить, а оріх раз по раз кидає на него широке своє листє. Білі мотилі грають ся над ним, кортить їх сісти на біле дідове волосє. Але він піє, говорить, а сусідські когути те чують і за ним потягають.

Сварить ся зі своєю смертею.

— Мині тебе не треба — нищить він до сонця — не зашкірюй си до мене, бо задурно. Мині треба дучі та штири дощці. Шкода твого труду, ти знайди собі молодого якого, а мині пішли її, бо забула, сука, за діда...

— Добрий косарь, нема що казати! Колос дійшов, похилив си, землю цулує, вже почорнів, а косарь чекає! Та чого? Гадаєш, що піду ще данцувати?! Я своє вже відбув, я контетний, мині нічо не бракне. Озми собі пушку того духу тай пусти з за стола — я контетний.

— А може де є війна та вона там запобігає, бо там молоде гине таке, що лишень цулуй. А тут що знайде коло мене — пусту коробку! Ти не пхай си межі молодих, але бери то, що до твого писка. Молодий найгаздує, най він діти до розуму приведе, він тобі не втече, а хочь він у війні, а ти єго не руш! Збирай у яму тото, що до ями...

— Аді, руки — підймає руку близько до очий — ну, з чим тут бути? Таке старе шкурате, що постола тогідного не полатаєш! Що ти цев руков годен удіяти? Чикай, не делькоти, як говорю. А м'ясо де? Ніби я з'їв? Я єго не кусав, а як м'ясо смакувало, то най посмакує і кістки. Доїдай, було не зачинати...

— А як я руки маю, то я собі йду у свою дорогу, а моя дорога, аді, стома стежками дорожит си по полю. Я барабульку вікопаю, я кукурудзок підойму, я борозенку лицем до сонця оберну, я зеренце посію — я все з руками зроблю! А без рук я дурень, коли маєш знати! То не штука зробити з чоловіка нічо тай піти собі на зломану голову! Ні, васпані, бер на

плечі тай покладь на місци там, де мині ле-
жінє є.

На озиминї з'являють ся кури і пасуть.

— А-ушь, бо пібу на капусту! Ти не
диви си, що я старий, але я ще такого звіря
заможу, ще заможу. Не маєш що їсти на под-
вірю?

Встає, спирає ся на палицю і йде на
озимину.

— Файне, зелене, а вона тото псує... Зе-
мля все молода, вона як дівка, сьвито є — то вбе-
ре си, будний день — то вона по будному вбрана,
а все дівочить — відколи сьвіта та сонця.

Сїдає серед зеленої озимини, підпирає ся
палицею і мовчить. Він мовчить, а село сумно
довкола него співає, а верби кидають у него
зісхлим листєм...

Злодій.

Посеред хати стояли два дужі, моцні хлопці. Сорочки на них подерті, лиця покровавлені.

— Не май, чоловіче, тої гадки, аби я тебе з рук пустив...

Сопіли оба, були помучені і ловили в груди воздух. Коло постелі сперла ся молода жінка застрашена і заспана.

— Не стій, але піди зараз за Михайлом і за Максимом, та скажи, аби зараз прийшли, бо я злодія маю в руках.

Жінка вийшла, а вони лишили ся.

— Цес якби лучив на слабого, тай взяв би житє коло власної хати.

Приступив до лави, взяв квартиру з водою і пив так лакомо, що чути було булькотанє води в гортанці. Потім рукавом обтирав лице і гляючи на него казав:

— Не треба йти до цидулика, цес пустив крови доста.

А ще сих слів не сказав, як злодій вдарив єго кулаком межи очі.

— Ти бєш, тай я буду, ану хто лїнше?

Буковим, грубим поліном замахнув ся і злодій упав на землю. З ніг сикнула кров.

— Тікай тепер як можеш, я тобі нічо не скажу.

Мовчали довго. Тусклий каганець не міг продерти ся через темряву по кутах, а мухи почали гудіти несміливо.

— Та затамуй собі кров, чоловіче, бо вся вітече.

— Дай мині води, газдо.

— Дам тобі води, кріпи си, бо не знавш, що тебе чикає!

Довга мовчанка.

— Ти, вижу, моцний, газдо.

— Я моцний, небоже, я коня на плечі беру, ти недобре трафив до мене.

— А натуру маєш мнєку?

— Я мнєкий, але злодія живого з рук не пускаю!

— То я маю вже тут загинати?

— Або я знаю, ци ти твердий, ци мнєкий? Як-ис твердий, то можеш вітримати...

І знов тишина запанувала в низькій хаті.

— Затамуй собі кров.

— Нащо, аби гірше боліло як меш бити, кров то є сама біль.

— Як я вже буду бити, то мусит боліти, хибабис дух спустив.

— А Бога не меш бояти си?

— А ти Бога бояв си, як-ис ліз у комору? Та там увес мій добиток, та якби ти був тото забрав, та ти би мене на віки вічні скалічив! А чомуж ти не лізеш до богача, але до бідного?

— Пропало, нема що говорити! Бий, та дай мині спокій!

— Певне, що буду бити.

На долівці зробила ся калужа крови.

— А ти як маєш сумліньє, їздо, та не забивай мене по трошки, але озми то поліно, та бахни ще так по голові, як по ногах, та збудеш си клопоту, а минї лекше буде.

— Тиби хотїв відразу! Чикай, жди, годи, най люде прийдут.

— То ти хочеш добрим сусїдам бай зробити?

— Вже йдут.

.

— Слава Йсу.

— На віки слава.

— У вас, Ѓьоргїю, шос зновило си?

— Та зновило си, прийшов гїсть тай траба вго приймити.

— Нема балаканя, шо траба. Максим і Михайло заступили цілу хату, головами досягали стелї, а волосє їх досягало їм поперека.

— Сїдайте, та вїбачьїйте шом зупсував вас ночи.

— Та то оце він на земли?

— Він.

— Хлоп як звїрь, малисте труду доста, заки влїз си до хати?

— Дужий, ей, тото дужий, але на душого трафив! Та заки шо куда буде, та сядьте за стїв тай гостя просїт.

Ѓьоргїй вийшов і за хвилию принїс бутлю горївки, солонину і хлїб.

— Та чому не берете і вго за стїв?

— Каже, шо не може встати.

— То я поможу.

І їзда взяв злодїя попід пахи і посадив за стїл.

— То ви вже в хаті мали з ним суперечку, Гьоргію?

— Та хотів мене заголомшити. Як ні угрів кулаком межі очі, то кажу вам, що тут, тут було падати. Алем намацав полінце коло себе, та-єм го морснув по ніжках, а він сів маком.

— Ви єму не дивуйте си, бо кождий хоче боронити си.

— Та я нічо не кажу.

Злодій сидів за столом блідий, апатичний, коло него Максим, а дальше Михайло. Коло печі стояла жінка в кожусі.

— Гьоргію, що ти хочеш з ним робити? Люде, спамнятайте єго, він хоче чоловіка вбити!

— Жінко, я вижу, що ти боїш си, та ти собі піди до мами, переночуй собі, а завтра прийдеш.

— Я не вступлю си з хати!

— То меш з нами горівку пити, але не вівкай, бо спарю. Ліз на пічъ тай спи, або диви си, або як хочъ.

Вона анї рухнула ся від печі.

— Баба бабов, Гьоргію, вона боїт си як жид бійки, не дивуйте си.

— Е, що ми будем на ню дивити си: дай Боже здоровє, чоловіче, я до тебе наплю си! Не знаю, хто за кого будем гріх мати, ци ти за мене, ци я за тебе? Але гріх мусит бути, таке зайшло, що без гріху не обійдеш си. Гай, пий.

— Не хочу.

— Мусиш пити, як я просю! Горівка тебе трохи одерзне, бос гет уплошів.

— Я не хочу з вами напивати си.

Всі три газди обернули ся до злодія. Завзяті, чорні очі віщували ему згубу.

— То давай, най пю, але петь порцій нараз.

— Пий, а як нам збракне, то ще пішлемо.

Наливав одну по одній і випив шість. Потім пили Михайло і Максим. Закусували і знов пили.

Михайло :

— Скажиж нам, чоловіче, вітки ти забрив у наше село, ци ти близький, ци далекий ?

— Я із сьвіта.

— А як ти, ци нашої мужицкої ложи, ци мешчанської, ци панської? Бо инакше до тебе застосуємо си. Мужика то так бє си: зо три рази люшнев дулуманом по голові, скілька раз по лицю, аби впав. Бо мужик твердий, до него траба твердо брати си, а як він під ногами, то легка робота. А пана ріхтує си знов на иншу моду, люшні не показуй, бо ввре відразу, але пужівном настраш. А як він делькотит на цілім тілі, то дай у морду два рази, але також не дуже: пан вже під ногами! Походи трохи по нім мінуту, дві, тай готовий, ребра потерті на форост, бо то біленька кістка, як папірь. А жида береш на пірший вогонь за пейси, він скаче, плює, корчит си, як пружина. Але ти на то не дивиш си, лишень закладаєш великий палець межи два малі тай дюгом его пошід ребра, все дюгом. Це лехка бійка, але болюча дуже...

Газди тяжко, тупо засьміяли ся, а Михайло встромив голову поза Максима і чикав, що ему злодій скаже.

— Ну, до якої віри пристаєш ?

— То, газдо, таке, шо як ви пете горівку, то ви мене жадним способом живого з рук не пустите.

— Правду кажеш, бігме, правду, за це тї люблю!

— А заки вбете, та дайте ще горівки, най наплю си, абим не знав коли і як.

— Пий, на таке діло пий, я не бороню, але чо ти на мене лучив, бодай тебе Бог скарав! Мой, я твердий, я камінний, тебе з моїх рук ніхто не вірве!

Злодій випив ще пять келишків.

— Бийте кільки хочете, я вже злагожений.

— Чикай, брьи, добре, шо ти вже контетний, але ми ще неконтетні, ти по петь, а ми по одні. Як тебе здогонимо, пічнем говорити.

Михайло дивив ся дуже весело, Максим якусь думку мав, але бояв ся її виявити, а Ѓьортій був неспокійний.

— Вижу, люде, шо буде біда, уступивбим си гет, а шос нї до него тягне, ланцухами тягне... Гай, гай, пиймо, закусяймо ..

— Газдо, дайте, най вас поцуюлю в руку — сказав злодій до Максима.

— Ов, чоловіче, ти дуже боїш си, ов, це нефайно!

— Бігме, вас не бою си, бігме і сто раз забожу си, шо не бою си!

— А шож?

— Минї легко стало на души тепер та я хочу цего газду в руку поцуюлувати; він сивий чоловік, мігби бути моїм татом...

— Чоловіче, лишн мене, бо я мнєкий на сумлїнь, я не хочу, будь собі без мене...

— Але дайте руку, бо грїх мете мати, я хочу вас поцуюлувати як рідного тата.

— Я цалком мнєкий, чоловіче, не цулуй мене.

Михайло і Ѓьоргій аж роти пороззявляли і горівку перестали пити. Наїжили чупер і своїм вухам не вірили.

— Тумана пускає, чьо він хоче? Ти, небоже, такого способу трібуєш, е, ми й на це вчені!

Максим витріщив очи як баран і не розумів, що дїє ся.

— Зміркував, що я мнєкий, зараз угадав...

Говорив, аби оправдати ся перед Михайлом і Ѓьоргієм.

— Дайте, дайте, газдо, руку, але із щирого серця, бо як вас поцулую, то минї буде легко: я вижу, що вже минї не ходити по сьвітї та хотїв-бим віпростити си з вами.

— Ти не цулуй, бо я гет змиєкну, я тобі і так простю.

— Але я вас прошю дуже. бо я дуже тяжко буду умерати, бо я ще нікого в руку не цулував, аби ніби так із серцем. Я не паний, бігме, ні, але я так хочу...

— Тихо мой, не жвинди, не підходи подалеки, бо як угатю тай не дригнеш!

— Коли ви гадаєте, що я дурю, а я, бігме, правду кажу. Я, видите, як напив си горівки тай минї отак утворило си в голові, шо я маю згинуту і цего газду в руку поцулувати, аби минї Бог грїха зменшив. Та дайте руку, газдо, кажїт, най даст.

— Шо цес чоловік від мене хоче, коли я не пораду, бо я жилїсливий такий, шо я не годен тому стерпїти...

Максим не знав, де подіти ся, що з собою робити в такому клопоті. Він встидав ся як дівчина.

— Мнекого все таке, все він у людей на посьміховиску, така натура паскудна! Та ви знаєте, що як я трохи горівки наплюю си тай плачу, таже знаєте. Було мене такі суда не кликати, бо я знаєте такий як предиво...

Злодій хотів взяти Максимову руку, аби поцілувати.

— Цес злодій хоче шуков нас зайти. Ідїт, Максиме, геть від него, уступїт си.

— Давайте горівки, Ѓьоргію, пиймо з-поти, абим раз дістали їдь — сказав Михайло.

— Не йдїт, Максиме, не йдїт вувчку, від мене, бо я зараз умру. Я не бою си, бігме, не бою си, але такий мене неспокій тре...

Він почав дрожати на цілім тілі, губи трясли ся як живі. Михайло і Ѓьоргій пили горівку і не дивили ся на него.

— Та чого ти си боїш, нема чого, я тобі дам руку поцулувати, вже дам, най нї і вібют, вже дам, на, цулуй, як ти собі жедаєш...

Злодій прилип до руки, а Максим кліпав очима так, якби хтось его раз по разови бив по лиці.

— Мнекому ніколи не варт бути, бо мнекий чоловік нездалий до нічого...

Михайло розставив всі пальці в руках і показував Ѓьоргієви.

— Мой, мой, такі дужі, такі лакомі на бійку, шо раз лакомі, де ймут, там з мнесом, рвут!

А Ѓьоргій нічого не говорив, лиш заєдно плював у долонї і наливав горівки.

— Доста вже, небоже, доста, пусти, най я собі йду, бо тут нема Бога, я на таке не можу дивити си. Вітегни руки з пазухи, не облашуй, ні, пусти, бо міні такий встид, що не знаю, де подіти си!

— Я ще хочу образ цулувати, я ще хочу поріг, я хочу всіх, всіх, де хто є на сьвітї — кричав злодій.

Жінка зіскочила з печі і втекла, Михайло вийшов із за стола темний і п'яний як ніч, Ѓьоргій стояв і нагадував собі, що він мав щось робити.

— Максиме, ви міні з хати шуруйте, аби я вас тут не видів, бо вбю як горобца; гай, забирайте си.

— Я піду, Ѓьоргію, я вам не кажу нічо, але ви не гнівайте си, бо ви знаєте, що я мнєкий чоловік. Міні так здає си, що гріх будете мати, я собі йду...

— Ідіт, ідіт, бо ви не хлоп, але зальопана баба!

— Та я то кажу, що я не до цього, я...

Максим підніс ся і вийшов з поза стола.

— Будьте здорові тай не бануйте, бо я, як якис казав, не до цього...

Злодій один лишив ся за столом, блідий трохи, але веселий.

— А ти відеш із за стола, ци треба тї відти віносити?

— Я не віду, я вижу, що не віду, бо я маю тут під образами сидіти.

— Ой, відеш, бігме, відеш, ми будемо просити!

І кинули ся на него як голодні вовки.

Такий панок.

Він такий маленький панок у такому маленькім місті, що там є багато жидів і один панський склепок. Те місто стоїть посеред сіл, як скостеніле село, як падлина вонюче, як сьмітник цілого повіту. У торгові дні воно оживає, малює ся селами і веселе. На ринку стоїть комедиянська буда; якісь страшні музики вигравають у ній страшні бестії вишкірюють зуби з полотен буди і якась панна воскова гримає в брязкучі тарелі. А перед будою стоять сільські люде у всіляких строях і дивлять ся. Ціла товпа справляє свої очи на деревляного блазника, що вибігає з даху буди і просить всіх до середини махаючи руками. Сьміх, гамір, сльози зо сьміху. До блазника виходить деревляна дівчина і обіймають ся з ним. А сьміху на ринку стілько, що жидам вуха деревіють, що пани в канцеляріях з крісел зіскакують. Увесь сьміх із сіл прийшов на ринок. Старі мужики тягнуть синів і молодиць за плечі, аби йти за орудками а їм ані в гадці покидати комедію. Аж над вечір маса розлізає ся і ли-

шає пустий, гидкий ринок, аби мали де ба-
вити ся жиденята.

У такім місті жив маленький панок. Він
на пенсії, дітий не має і жінки не має. Сам
сивий вже, в сивім капелюсі і сивім одію. Ці-
лий день сидить у панськім склепочку і мов-
чить. Що пани другі пробують з ним говорити,
то він на той час тягне зі шклянки пиво і за-
буває потім відповідати. Найстарший гість, пан
староста, також не може до него приступити.
Панок мовчить цілий день у склепнику і чекає на
мужиків. То як часом мужичку хтось справить
до панського склепу за таким вином, що від
серця від'їдає, або за таким моцним, чорним
цукром, що від него попускає в грудях, то вона
стає перед скленом і не важить ся зайти. Тоді
наш панок вибігає зі склепнику і каже:

— Чому не йдете, але боїте ся, ходіть
і кажіть, що потребуєте, то я вам поможу.

— Коли, прошу пана, якос не смію йти
межи пани.

— Ти, газдине, дурна, ти за свої гроші
маєш право.

Мужичка входить, а панок забігає коло
неї. якби вона до него в гості прийшла. Вона
хоче цілувати всіх панів по руках і не має
сьміливости.

— Не цілуй, не лижи панам руки, бо ти-
газдиня, ти лїпша газдиня як пані, бо ти маєш
свій ґрунт.

Мужичка глядить на панка, дивує ся
і стоїть.

— Кажя, що тобі треба, але сьміливо, час
вже, аби руські газдині знали свою гідність. Ти
панів не цілуй, бо вони з тебе жиють, вони
твої слуги.

Пани регочуть ся, мужичка вже напrawdę боїть ся, а панок дивить ся на панів і злий, дуже злий. Потім залагоджує мужичці її орудку і виводить її зі склепу. Перед склепом наказує її, аби панів ніколи по руках не цілувала, аби раз прийшла до розуму і шанувала себе, бо пани злодії, розбійники. Мужичка сьміє ся, дякує єму за вигоду і йде. А панок вертає ся до скленику і глядить на панів з гори і підсвистує собі так весело, що єго лице молодіє, очи прояснюють ся.

— Ви бунтуєте хлопів, я вас кажу арештувати — каже і сьміє ся староста.

Панок тягне пиво і в той бік не глядить.

— І хтоби то був надіяв ся, що то за анархіст з цього пана Ситника?

Панок ще мовчить.

— А так ішов разом з нами, бавив ся, в карти грав, а на старість таки показав московську душу, москаль москалем.

Пани регочуть ся, бавлять ся, а Ситникови аж очи кровію заходять.

— Коли я не хочу більше кров пити, так як ви і по полудни затикати подушками вікон, аби спати, я маю вмирати десь сими днями та я хочу хоч трохи перед Богом стати чистий.

— До лазні, пане Ситник, до лазні за двацять центів, го, го!

— Буде вам лазня колись, тото буде лазня!

— Щож, як збунтуєте нарід, як косу возьмете і хлопн за вами, то могла би бути лазня, але ви не такі знов злі.

Панок метушить ся, бо до скленику увійшли два мужики і станули коло порога.

— А ви чого хочете, не стійте так як злодії, бо ви пани собі, газди.

— Ми, проши пана, вішили би по скленочці вина, бо кажут, що тут добре, що в трунку направит, а жиди злодії...

— Ходіть зо мною до другої станції, там сядете, скажете собі дати так як люде... — каже пан Ситник.

— На що, пане, ми отут постоємо, ще нам сідати траба, нема часу..

— А видите, який ви темний нарід, а Німець також хлоп, але подивіть ся на него, як він тут прийде. Просто суне, сідає і баста!

Панок показує, як Німець йде, як сідає.

Пани регочуть ся, мужики поставали, ні в пять, ні в десять. Вони попускали голови і не знають, що діяти.

— Ходіть, не будьте худобою, зараз ходіть, ви боїте ся осих панів? Та то ваші наймити, ви їх годуєте, вбираєте, а ви перед ними пляцком!

Мужики червоніють, пітніють зі встиду і йдуть за панком. Сідають у другім покоюку коло стола і мовчать. Він дзвонить.

— Прошу літру вина нам дати...

— Прошу, пийте, не розглядайте ся так, якби між збуїв попали. Я чоловік ваш, я з вашої кости і крови.

— Дай вам Боже здорове, пане.

— Пани мене ймили меже себе, я їм служив, я за вас забув, я грав з ними в карти...

— Пани мають свою забавку, мужики знов свою, кождий має своє.

— То не так, то так тепер є, що як ти Русин, то маєш тримати з Русином, а як не

тримаєш, то ти остатній лайдак, драб і розбійник, розумієте?!

— То правда, що най кождий свою віру тримає.

— А видите, а видите! Я був такий лайдак з замолоду! Я мав один образ у хаті, так я его десь купив тай повісив, руський образ одного митрополита. Але каже мині раз один пан: Я до тебе прийду на візиту. Прошу, прошу дуже — я кажу тай іду до дому, тай той образ із стіни тай під ліжко. До мене пани часто заходили, а я все той образ ховав. за кождим разом.

— То, пане, чоловік боїт си, аби щос не прошкробав, аби штерна не втели, бо то пани не любє мужиків, ніби Руснаків, шо то так називає си...

— То знаєте, я той образ скидав з стіни і назад клав зо двацїть років. А при кінці то мині стало его жаль. Отак дивлю ся на него, а він такий, якби злий на мене. Не злий, але отак, якби плакав на стинї. Мині здавало ся, що як мене нема дома, то він плаче голосно, на всю хату...

— А це може бути таке, аби образ плакав?

— Ви мене не розумієте, мині так здавало ся, що він плакав і я нераз закрадав ся під мої вікна тай наслухав того плачу. А одного разу я вийшов з касина вже по опівночи тай іду до дому. Прийшов під вікна, слухаю: плачь, слухаю лїпше: такий плаче.. Стало мині страшно, не знаю, чи йти до хати, чи вертати ся? Стою, стою, дрожу, бою ся. Зібрав ся я на відвагу...

— То сама опівніч, пане, то найнебезпечнійша, лихе має тогди міць!

— Але ви не розумієте мене, то мене сумління так пило, так докучало, що мині аж голос причув ся. Вхожу я до хати, ледви на ногах стою, не чую нічого. Засьвітив свічку, бою ся на образ подивити ся. Легаю і конче хочу на образ подивити ся, а не маю відваги... Глигнув, а він заплаканий. Мене в горячку, мене в дрож пірвало, кланцаю зубами..

— А тож не страх, пане, самому з таким образом бути в саме о півночі!

— Слабував я тогди довго, гадав, що вже буде капут! Закликав я до себе руського священника, розповів йому, лагоджу ся на смерть... Але Бог мене помилував. По слабости я зараз виступив з уряду, подав ся на пенсію і сказав собі, що своїх людчій не буду встидати ся, що буду з ними жити і буду їх боронити. Я слабій вже, довго вам не поможу, але доки ще лажу, то буду за вами ходити як грішник і благати вас, не відкидайте мене...

— Дзінькуємо вам, пане, що з нами так красно забалакали-сте, коби таких панів було багато, дай вам Боже погідливу старість...

— Ні, то я вам маю дякувати, бо я ходив по вашій кривді, як по мягкій подушці, я не мав того опам'ятання...

Панок розплакав ся, а мужики дивили ся на него і казали:

— Пане, а дайтеж спокій, не турбуйте си, ми на вас не гніваємо си, а нам що до того, як пани живуть, вони мають своє право, а ми своє.

— Ви мене не розумієте, як ви мене не розумієте, я хочу, аби ви були людьми...

— Та ми, пане, кільки можемо, то ми стараємо си, аби вас слухати, бо ви вчені та можете нам дорогу показати.

— Так, так дорогу треба знати...

• • • • •

— Добрий який панок оце має бути.

— Відай трохи пиячок, але добрий чоловік.

— Є такі пани, що як напют си тай плачут, як мужики...

— Е, є і межі ними такі мнєкі — балакали два мужики до дому йдучи.

З М І С Т.

	Стор.
1. Дорога	1— 4
2. Скін	5— 7
3. Давнина	8— 14
4. Вістунн	15—18
5. Май	19—24
6. Палій	25— 42
7. Кленові листки	43—53
8. Похорон	54—56
9. Сон	57—59
10. Басараби	60—71
11. Озимна	72—74
12. Злодій	75—83
13. Такий панок	84—90

О п о в і с т к а.

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ видала доси в белетристичній серії отсі книжки:

Ціна в короновій вал.

1. Стефан Ковалів. Дезертир і иньші оповіданя	1·60	к.
2. Іван Франко. Поеми	1·60	”
3. Ольга Кобилянська. Покора і иньші оповід.	1·40	”
4. Гю де Мопасан. Дика пані і иньші оповіданя	1·30	”
5. Іван Франко. Полуйка і иньші бориславські оповіданя	1·40	”
6. Наталія Кобринська. Дух часу і иньші оповід.	1·60	”
7. Кнут Гамсун. Голод, роман	2·20	”
8. Леся Українка. Думи і мрії. Поезії	1·60	”
9. Стефан Ковалів. Громадські промисловці.	1·60	”
10. Уїлліям Шекспір. Гамлет, принц данський	1·80	”
11. Генрик Понтюпідан. Із Хат. Оповіданя	1·40	”
12. Богдан Лепкий. З життя. Оповіданя.	1·20	”
13. Гергарт Гауптман. Візник Геншель	1·60	”
14. Михайло Коцюбинський. В путях шайтана. Оповіданя	1·60	”
15. Уїлліям Шекспір. Приборкана гоструха	1·40	”
16. Панас Мирний. Лихі люди	1·40	”
17. Короленко. Судний день	1·20	”
18. У. Шекспір. Макбет	1·60	”
19. К. Гццков Урієль Агоста	1·40	”
20. У. Шекспір. Коріолян	1·80	”
21. Михайло Яцків. В царстві сатани	1·60	”
22. Панас Мирний. Морозенко	0·90	”
23. Лесь Мартович. Нечитальник.	1·60	”
24. Михайло Коцюбинський. По людському	2·00	”
25. В. Оркан. Скапавий сьвіт	1·00	”
26. Василь Стефаник. Дорога	1·60	”

Ціни подані за оправні примірники. Брошурованих не продаєть ся.

У другій, науковій серії, вийшли:

1. Кароль Кавцкі, Народність і її початки. Ціна книжки 60 сот.
2. Фр. Енгельс: Людвік Фаврбах. Переклад Будового. Ціна 50 сот.
3. Фр. Енгельс: Початки родини приватної власності і держави. Ціна 1 кор. 50 сот.

Брошур другої серії не оправляють ся.

Адреса: Львів, ул. Чарнецького ч. 26.

61110

B-2711
1916 1932

B 2.711

В. С. СЕРГЕЕВ

ДОРОГА

